

Social, cultural and economic factors affecting in Iran

Zahra Farzizadeh

Assistant Professor, Department of Social Planning, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

farzizade@ut.ac.ir

 0000-0002-8020-5844

Abstract

Identifying the influencing factors on childbearing is very important and useful in social and economic policy. The aim of this research is to identify the social, cultural and economic factors affecting childbearing in the last 10 years in Iran. This study was done with documentary research method. By searching with the keywords of fertility and childbearing in the magazines database, it was found that 251 Persian articles have been published during last 10 years. 57 articles among them were related to the topic of this research and in them social, cultural and economic factors affecting the childbearing in Iran were investigated. These articles were carefully studied and its findings were categorized into three sections, i.e. social, cultural and economic factors affecting childbearing. The finding showed that in the social sector, increasing education, women's employment, social participation, formal and informal support, the quality of couples' relationships, family transformations, the development of social network, a sense of security, and the inability to coordinate work and raising children and in the cultural sector, religious beliefs, value of childbearing, ethnicity, value transformations, individualism, division of labor between men and women in the family, cultural consumption, and in the economic sector, economic status and housing were among the factor influencing childbearing. Based on the finding, it can be concluded that each of the cultural, social, economic and demographic factors alone cannot have decisive role in this field and a combination of this factors are effective in the tendency of people to childbearing.

Keywords: Family, Childbearing, Social factors, Cultural factors, Economic factors.

بررسی عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر بر فرزندآوری در ایران^۱

زهرا فرضی‌زاده

استادیار گروه برنامه‌ریزی اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران، ایران.
farzizade@ut.ac.ir 0000-0002-8020-5844

چکیده

شناسایی عوامل تأثیرگذار بر فرزندآوری، اهمیت و کاربرد بسیاری در سیاست‌گذاری اجتماعی و اقتصادی دارد. هدف پژوهش حاضر این است که با مروری بر پژوهش‌های پیشین، عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر بر فرزندآوری زوج‌ها طی ۱۰ سال اخیر در ایران شناسایی گردد. این مطالعه با روش پژوهش اسنادی انجام شده است. با جستجو با کلیدواژه‌های باروری و فرزندآوری در بانک اطلاعات نشریات کشور مشخص گردید ۲۵۱ مقاله علمی پژوهشی فارسی از ۲۶۶ مقاله یافت‌شده، طی ۱۰ سال اخیر چاپ شده است. از ۲۵۱ مقاله چاپ‌شده طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۴۰۲، ۵۷ مقاله مرتبط با موضوع پژوهش حاضر بود و در آنها عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تأثیرگذار بر فرزندآوری زوج‌ها در ایران بررسی شده بود. ۵۷ مقاله مذکور در پژوهش حاضر به‌دقت مطالعه شد و یافته‌های آن در سه بخش یعنی عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تأثیرگذار بر فرزندآوری دسته‌بندی گردید. یافته‌ها نشان داد در بخش اجتماعی، افزایش سطح تحصیلات، اشتغال زنان، مشارکت اجتماعی، حمایت رسمی و غیررسمی، کیفیت روابط زوج‌ها، تحولات خانواده، توسعه شبکه اجتماعی، احساس امنیت، عدم توانایی در ایجاد هماهنگی بین کارهای بیرون از خانه و بچه‌داری و در بخش فرهنگی نیز باورهای مذهبی، ارزشمندی فرزندآوری، قومیت، دگرگونی‌های ارزشی، فردگرایی، تقسیم کار بین زن و مرد در خانواده، مصرف فرهنگی و در بخش اقتصادی هم وضعیت اقتصادی و مسکن از جمله عوامل تأثیرگذار بر فرزندآوری بودند. بر پایه یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت هرکدام از عوامل و ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و جمعیتی به‌تنهایی نمی‌توانند نقش تعیین‌کننده‌ای در این زمینه داشته باشند و ترکیبی از عوامل مذکور، در گرایش افراد به فرزندآوری مؤثر هستند.

کلیدواژه‌ها: خانواده، فرزندآوری، ایران، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی، عوامل اقتصادی.

شاپای الکترونیک: ۶۵۵X-۲۵۸۸ / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی راهبرد اجتماعی فرهنگی

 10.22034/scs.2024.471285.1592

 OPEN ACCESS

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرهای مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه راهبرد اجتماعی فرهنگی نمی‌باشد.

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «مطالعه تطبیقی کشورهای ایران، ترکیه، مالزی و اندونزی در خصوص عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر بر باروری زوج‌ها» است که با حمایت مرکز مطالعات و همکاری‌های علمی بین‌المللی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال ۱۴۰۳ انجام شده است.

مقدمه و بیان مسئله

در دهه‌های اخیر در بسیاری از کشورها سطح باروری یا میانگین تعداد تولد در هر زن در طول زندگی، به‌طور قابل توجهی کاهش یافته است، به‌طوری‌که دوسوم کل مردم جهان در کشور یا منطقه‌ای زندگی می‌کنند که در آن باروری کمتر از ۲/۱ تولد در هر زن است. در سال ۲۰۲۱، میانگین باروری جمعیت جهان ۲/۳ تولد برای هر زن در طول زندگی بوده است و پیش‌بینی می‌شود باروری جهانی تا سال ۲۰۵۰ به ۲/۱ تولد در هر زن کاهش یابد (United Nations, 2022, p. 13). در دهه‌های گذشته، خانواده در ایران در واکنش به تغییرات اجتماعی - فرهنگی، سیاسی و اقتصادی سال‌های قبل و بعد از انقلاب اسلامی، دچار تحولات بسیاری شده است که یکی از آنها، کاهش سریع باروری به‌ویژه از نیمه دوم دهه ۱۳۶۰ و بروز رفتارهای مرتبط با ازدواج و فرزندآوری پایین است. با وجود تفاوت‌های قومی، مذهبی و فرهنگی در نواحی مختلف ایران، این تغییرات به‌طور کم‌وبیش مشابه، خصیصه‌ای فراگیر بوده است (عباسی شوازی و خانی، ۱۳۹۵، ص. ۶۴). باروری پایین، آثار متعددی در جامعه دارد، از جمله اینکه سالخوردگی جمعیت را تشدید می‌کند و باعث کاهش رشد جمعیت می‌شود که می‌تواند پیامدهای خاصی در جامعه برای مثال تأمین مالی نظام‌های بازنشستگی و مراقبت‌های بهداشتی برای سالمندان ایجاد کند (کراودل، ۱۴۰۰، ص. ۹۸). باروری بسیار پایین منجر به کمبود شدید نیروی کار در آینده به‌ویژه کمبود نیروی کار ماهر و جوان نیز می‌شود (McDonald, 2006, p. 486). موضوع فرزندآوری به مجموعه بسیار پیچیده‌ای از عوامل فرهنگی، عقیدتی، اخلاقی، اقتصادی و اجتماعی وابسته است؛ برای نمونه اگر جامعه به‌لحاظ فرهنگی، پذیرای محدود کردن زادوولد باشد و ساخت و بافت اقتصادی و اجتماعی جامعه طوری باشد که محدود کردن زادوولد، مفید و دارای امتیاز تلقی گردد، آنگاه می‌توان روی موفقیت برنامه‌های تنظیم خانواده که در جهت کاهش زادوولد تدوین شده‌اند، حساب کرد (میرزایی، ۱۳۸۴، صص. ۴۶-۴۷)؛ همچنین وقتی در جامعه‌ای، سیاست‌ها در جهت تشویق و افزایش زادوولد و باروری است، تعیین‌کننده بودن عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی را در این زمینه باید بسیار مورد توجه قرار داد؛ زیرا «در موضوع باروری، توجه به زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بسیار اهمیت دارد» (زنجانی، ۱۳۷۱، ص. ۱۰۲) و با توجه به تنوع شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی و محیطی در جوامع مختلف، میزان مولید نیز در آنها

متفاوت است (محمودیان و دیگران، ۱۳۸۷، ص. ۱۳). پژوهش‌های مختلفی درباره عوامل تأثیرگذار بر فرزندآوری در ایران طی سال‌های گذشته انجام شده است. ضرورت دارد با مروری بر پژوهش‌های قبلی در طی ۱۰ سال اخیر به شناختی از مجموع عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تأثیرگذار بر فرزندآوری و جمع‌بندی از آنها برسیم تا در سیاست‌گذاری‌های این حوزه مورد استفاده قرار گیرد.

۱. هدف و سؤال پژوهش

هدف پژوهش حاضر این است که با مروری بر پژوهش‌های انجام‌شده در ایران، عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر فرزندآوری زوجها طی ۱۰ سال اخیر شناسایی گردد. در واقع پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که در ایران کدام عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بر فرزندآوری زوجها مؤثراند؟ از آنجایی که بررسی موضوعات جمعیتی به‌ویژه شناسایی عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی تأثیرگذار بر فرزندآوری، اهمیت و کاربرد گسترده‌ای در سیاست‌گذاری اجتماعی و اقتصادی دارد، یافته‌های پژوهش حاضر می‌تواند در این زمینه کمک‌کننده باشد. شایان ذکر است علاوه بر عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، عواملی دیگر مانند:

- ۱- متغیرهای جمعیت‌شناختی (سن هنگام ازدواج، طول دوره ازدواج، ساخت سنی و جنسی جمعیت، مرگ‌ومیر، زمان تولد اولین فرزند، فاصله‌گذاری بین موالید، تعداد فرزندان)؛
- ۲- آشنایی با روش‌های پیشگیری از بارداری؛
- ۳- هزینه روش‌های پیشگیری از بارداری؛
- ۴- میزان کارایی روش‌های پیشگیری از بارداری؛ و
- ۵- دسترسی به روش‌های پیشگیری از بارداری نیز بر فرزندآوری تأثیرگذار هستند که این عوامل، مورد مطالعه پژوهش حاضر نیستند.

۲. پیشینه پژوهش

جدول (۱): برخی پژوهش‌های داخلی درباره عوامل تأثیرگذار بر فرزندآوری در ایران^۱

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
۱	حمایت‌های غیررسمی ^۲ و تمایل به فرزندآوری در بستر باروری پایین: مطالعه شهرهای نوشهر و چالوس	۱۴۰۲	عباسی شوازی و همکاران	برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی	کمی	برخی از متغیرهای حمایتی از قبیل میزان دریافت کمک در کار خانگی از سوی همسر، دریافت کمک در کار خانگی از والدین شوهر و فراوانی ارتباط حضوری با والدین شوهر، بر افزایش تمایل به فرزندآوری زنان اثرگذار بوده است.
۲	مالکیت مسکن و ترجیح زمان‌گذار به والدینی در ایران	۱۴۰۲	ترابی و سراوانی	نامه انجمن جمعیت‌شناختی ایران	کمی	زوجین ساکن در ملک پدری نسبت به زوجین صاحبخانه یا مستأجر، تمایل به فرزندآوری سریع‌تری دارند. تمایل به فرزندآوری زود هنگام‌تر در میان افرادی که خانواده پدری آنها درآمد بالاتری دارند، بر اهمیت نقش خانواده پدری از طریق تأمین مسکن یا حمایت‌های مالی دیگر بر نگرش‌های مربوط به فرزندآوری در بستر ایران تأکید می‌کند.
۳	آگاهی، عقلانیت و ساختار نگرش در رژیم‌های باروری: رویکردی شناختی به فرزندآوری	۱۴۰۱	محمودیان و همکاران	نامه انجمن جمعیت‌شناختی ایران	کمی	احساس دوسوگرایی ^۳ یا تردید به‌عنوان یکی از جنبه‌های مهم ساختار نگرش، درباره فرزندآوری اول و دوم در مقایسه با فرزندآوری مراتب بالاتر، به‌طور معناداری بیشتر است.
۴	باروری افتراقی در ایران:	۱۴۰۱	شیری و	مطالعات	کمی	متغیرهای سن، تحصیلات، اشتغال

۱. برای تلخیص بیشتر و اجتناب از بیان خلاصه مقالات شبیه به هم، صرفاً برخی از پژوهش‌های داخلی در جدول (۱) مطرح شده است. به همین دلیل تعداد آنها ۳۸ مورد است؛ اما در جدول (۲) عوامل ذکر شده در ۵۷ مقاله، بیان شده است که این ۳۸ مقاله نیز جز آنها به‌شمار می‌رود.
۲. مانند مراقبت همسر یا پدر بزرگ و مادر بزرگ از کودک، حمایت مالی پدر بزرگ و مادر بزرگ، کمک در کار خانگی و...
۳. اگر ارزش‌گذاری‌های فرد درباره فرزندآوری به‌گونه‌ای آمیخته باشد که در وی احساس کشمکش درونی، بی‌تصمیمی و عدم برخورداری از دیدگاه یک‌دست درباره فرزندآوری به‌وجود آورد، آن فرد دارای دوسوگرایی ذهنی خواهد بود (محمودیان و دیگران، ۱۴۰۱، ص. ۶۲).

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
	شواهدی از پیمایش شاخص‌های چندگانه جمعیت و سلامت ۱۳۹۴		صادقی	راهبردی زنان		زنان، مصرف فرهنگی، وضعیت اقتصادی، سکونت شهری - روستایی و سطح توسعه‌یافتگی استان محل سکونت، تأثیر معناداری بر باروری زنان دارند و حدود ۴۲ درصد از تغییرات باروری را تبیین می‌کنند. با افزایش تحصیلات زنان و سطح مصرف فرهنگی زنان، میزان باروری بسیار کاهش داشته است. زنان شاغل در مقایسه با زنان غیرشاغل سطح پایین‌تری از باروری را داشتند. تعداد فرزندان متولدشده زنان شهری نیز نسبت به زنان روستایی کمتر بود؛ همچنین خانواده‌هایی که از سطح رفاهی و اقتصادی بالاتری برخوردار بودند، میزان باروری پایین‌تری داشتند.
۵	فرا تحلیل پژوهش‌های مرتبط با عوامل تأثیرگذار بر نگرش‌ها، تمایلات و قصد باروری در ایران	۱۴۰۱	عباسی و همکاران	مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی	کمی	تأثیر متغیرهای تحصیلات، سن ازدواج، تعداد فرزندان موجود، مشارکت اقتصادی- اجتماعی، فردگرایی، نگرش به اشتغال، رسانه‌های خارجی، و اینترنت بر تمایل و قصد باروری منفی بوده و در مقابل، متغیرهای سن، سکونت روستایی، درآمد، دینداری، حمایت اجتماعی، تعداد خواهر و برادر و کیفیت زندگی بر تمایل و قصد باروری اثر مثبت داشته‌اند.
۶	فرزندآوری، دوگانه‌انگاری مخاطره و اطمینان: مطالعه کیفی در شهر یزد	۱۴۰۱	علی‌مندگاری و رازقی نصرآباد	فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی	کیفی	مقوله هسته‌ای پژوهش، «فرزندآوری، دوگانه‌انگاری مخاطره و اطمینان» بود که از دو مقوله اصلی شامل «تأمینات معنابخش و اطمینان‌آفرین» و «مخاطرات فرزندآوری» احصاء گردید. با وجود اطلاع از مخاطرات فرزندآوری (هزینه‌های مستمر، مواجهه با

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
						ارزش‌های متعارض، آینده پرمخاطره فرزند، فرزند را مایه اطمینان و خیر و برکت و دارای ارزش خانوادگی و مذهبی می‌دانستند.
۷	تأثیر احساس امنیت بر رفتار، ایدئال و قصد فرزندآوری در تهران	۱۴۰۱	مدیری و تنها	فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی	کمی	رابطه مستقیم معنادار میان احساس امنیت (اقتصادی، عمومی، سیاسی و قضایی) با تعداد فرزندان زنده‌به‌دنیا آمده، تعداد فرزندان ایدئال و تعداد فرزندان قصدشده وجود دارد. به طوری که هرچه احساس امنیت بیشتر باشد، تعداد فرزندان زنده به دنیا آمده، ایدئال و قصدشده بیشتر است.
۸	تبیین ارتباط مصرف رسانه‌ای و دینداری با رفتار باروری زنان (مورد مطالعه: زنان متأهل ۱۵-۴۹ ساله، شهر تبریز)	۱۴۰۱	علیزاده اقدم و همکاران	فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر	کمی	با افزایش میزان دینداری زنان، رفتار باروری و فرزندآوری آنها افزایش می‌یابد. با افزایش مصرف رسانه‌ای نیز رفتار باروری آنها کاهش می‌یابد؛ همچنین با افزایش سطح تحصیلات زنان و همسران آنها، رفتار باروری زنان کاهش می‌یابد.
۹	رابطه بین خشونت خانگی علیه زنان با قصد باروری در آنان: یک پیمایش در شهر صدرا	۱۴۰۱	محمودیانی و عابدی	مجله دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی	کمی	با افزایش میزان خشونت خانگی علیه زنان، قصد فرزندآوری آنها کاهش می‌یابد. با افزایش طول مدت ازدواج نیز از قصد فرزندآوری زنان کاسته می‌شود. قصد فرزندآوری در بین زنانی که تحصیلات ابتدایی دارند، بیشتر از زنانی است که تحصیلات دانشگاهی دارند.
۱۰	مطالعه کیفی فرایند گذار به فرزند سوم در شهر تهران	۱۴۰۱	مجردیان جبار و همکاران	مطالعات جنسیت و خانواده	کیفی	عمل دینی، توسعه شبکه خویشاوندی، کنش ناخواسته و ترجیح جنسی ^۱ مهم‌ترین علت‌های گذار به فرزند سوم هستند.

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
						تأثیرگذاری عوامل مذکور از مسیر برخی شرایط زمینه‌ای (مانند سن ازدواج، سرمایه اقتصادی و تغییر سیاست‌های جمعیتی) و شرایط مداخله‌گر (خانواده محوری) صورت گرفته است. مزایای توسعه شبکه خویشاوندی برای آینده والدین و فرزندان و کارکردهای تربیتی - عاطفی آن برای فرزندان، مهم‌ترین پیامدهای مثبت‌گذار به فرزند سوم بوده است. باوجوداین، خانواده‌های سه‌فرزندی متحمل هزینه‌های اقتصادی، هزینه فرصت فرزندآوری، هزینه‌های اجتماعی و سلامت (جسمی و روانی) می‌شوند.
۱۱	رسانه، فرهنگ‌سازی و باروری: شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر باروری با استفاده از رویکرد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی	۱۴۰۰	عباسی شوازی و اسمعیلی	فصلنامه علمی مطالعات راهبردی فرهنگ	کمی	بر اساس دیدگاه خبرگان، شاخص رسانه‌های جمعی بیشترین اثرگذاری و شاخص وضعیت اقتصادی خانوار دارای کمترین اثر در باروری زنان است. از بین شاخص‌های رسانه، تلویزیون، اینترنت و شبکه‌های مجازی تأثیر بسیاری بر باروری دارند. در بین زیرشاخص‌های مؤثر بر باروری، تقسیم کار برابر بین زن و مرد در خانواده، رتبه اول را در بین شاخص‌های مؤثر بر باروری دارد.
۱۲	مرخصی زایمان و ارتباط آن با تصمیمات باروری در زنان شاغل تهران	۱۴۰۰	رازقی نصرآباد و باستانی	نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران	کیفی	مقوله هسته‌ای، «ارتباط نسبتاً متناقض مرخصی زایمان با باروری» بود که برگرفته از دو مضمون اصلی یعنی «فرزندآوری بهنگام» و «ظرفیت افزایش محدود و مشروط باروری» است. اجرای مرخصی زایمان و افزایش مدت آن توانسته است فرصتی برای فرزندآوری در زمان مناسب و جلوگیری از تأخیر طولانی فراهم کند، ولی به‌دلیل

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
						زنجیره علی فرزنداوری و موانع نهادی مختلف، برای تحقق ایدئال‌ها و افزایش تعداد فرزندان قصدشده کافی نیست.
۱۳	تعیین‌کننده‌های اقتصادی - اجتماعی قصد و رفتار فرزنداوری در مردان شهر تهران	۱۴۰۰	مدیری و همکاران	مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران	کمی	با افزایش سن، تعداد فرزندان قصدشده و زنده‌به‌دنیاآمده در سطح معناداری افزایش و با بالا رفتن تحصیلات، منزلت شغلی، درآمد خانوار و پایگاه اقتصادی و اجتماعی والدین، تعداد فرزندان قصدشده و زنده‌به‌دنیاآمده مردان در سطح معناداری کاهش یافته است.
۱۴	تمایل به بی‌فرزندی و تک‌فرزندی در میان زوجین تازه ازدواج کرده در ایران	۱۴۰۰	بگی	پایش	کمی	مهم‌ترین دلایل تمایل به بی‌فرزندی در بین مردان، هزینه‌های اقتصادی فرزندان و در بین زنان، عدم علاقه به فرزند بود. افراد دارای تحصیلات بالاتر، تمایل بیشتری به بی‌فرزندی داشتند. تمایل بیشتر افراد شاغل به کم‌فرزندی نیز بیانگر زمان کمتر آنها برای رسیدگی به فرزندان است. قومیت نیز یکی از تعیین‌کننده‌های اصلی در تمایل به کم‌فرزنداوری بود. بلوچ‌ها و عرب‌ها بیش از سایر اقوام تمایل به داشتن فرزندان زیاد و گیلک‌ها بیشترین تمایل به بی‌فرزندی و تک‌فرزندی را داشتند.
۱۵	تمایل به فرزنداوری در ایران: تعیین‌کننده‌ها و محدودیت‌ها	۱۴۰۰	بگی و همکاران	فصلنامه مطالعات راهبردی فرهنگ		افراد با تحصیلات بیشتر، تمایل کمتری به فرزنداوری داشتند. تمایلات باروری در بین پیروان اهل تسنن در مقایسه با پیروان اهل تشیع بیشتر بود. مردان نیز تمایلات باروری بیشتری در مقایسه با زنان داشتند. رضایت از زندگی و روابط زناشویی تأثیر معناداری بر تمایلات فرزنداوری افراد داشت.

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
						<p>مهم‌ترین علل عدم تمایل به فرزندآوری در چهار دسته قرار گرفت:</p> <p>۱- مشکلات و نگرانی‌های مرتبط با فرزندان و آینده آنها با توجه به شرایط اقتصادی و اجتماعی جامعه؛</p> <p>۲- شرایط شغلی و هزینه‌های فرصت ناشی از آن؛</p> <p>۳- مشکلات شخصی در روابط با همسر؛</p> <p>۴- و مشکلات سلامتی و جسمی افراد.</p>
۱۶	امنیت اقتصادی - اجتماعی و قصد باروری در شهر تهران	۱۳۹۹	عباسی شوازی و همکاران	نامه انجمن جمعیت شناسی ایران	کمی	<p>در بعد ذهنی امنیت، احساس امنیت اخلاقی (کاهش آسیب‌های اجتماعی) تأثیر افزایشی بر قصد باروری زنان دارد. نگرانی از آسیب‌های اجتماعی شامل نگرانی از شیوع اعتیاد جوانان، شیوع رفتارهای پرخطر جنسی، طلاق در جامعه و... باعث می‌شود حتی در بین کسانی که به لحاظ اقتصادی، شرایط مناسبی دارند، تصمیم‌گیری برای فرزندآوری چالش‌برانگیز شود. در بُعد عینی، امنیت اقتصادی درک‌شده تأثیر معناداری بر قصد باروری داشته و حتی با کنترل سایر متغیرها، با افزایش امنیت اقتصادی عینی، احتمال قصد داشتن فرزند دیگر افزایش می‌یابد. مشکلات دسترسی به مسکن، کاهش توان اقتصادی و سطح درآمدی پایین خانوارها، نرخ بالای بیکاری، رکود، تورم و... بر قصد فرزندآوری در شهر تهران اثر می‌گذارد.</p>
۱۷	احساس اطمینان از پایداری و دوام زندگی زناشویی و رابطه آن با	۱۳۹۹	مشفق و همکاران	فصلنامه جمعیت	کمی	<p>میل به فرزندآوری در بین زنانی که از دواج آنها از سال ۱۳۷۵ در دفترخانه ۱۱۰ تهران ثبت شده</p>

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
	تمایل به فرزندآوری					بود، پایین است، به‌طوری‌که ۵۲ درصد از زنان تمایل خیلی پایین و پایین و فقط ۸ درصد تمایل بالا و خیلی بالایی به فرزندآوری داشتند. از مقیاس پایداری و دوام زندگی زنانی، ۲۰/۹ درصد از زنان نمره خیلی پایین و پایین، ۵۴ درصد نمره متوسط و ۲۵/۴ درصد نمره بالا و خیلی بالا گرفتند. به‌لحاظ آماری، رابطه بین مقیاس دوام و پایداری زندگی زنانی، سرمایه اجتماعی و سطح تحصیلات زنان با تمایل به باروری معنادار و مثبت بوده است. تعداد فرزندان ایدئال برای زنان با نمره پایین و خیلی پایین از مقیاس پایداری زندگی زنانی حدود ۲ فرزند و برای زنان با نمره بالا و خیلی بالا از همین مقیاس حدود ۲/۵ فرزند بوده است.
۱۸	مطالعه زمینه‌ها و بسترهای کاهش نرخ باروری: پژوهش کیفی	۱۳۹۹	تاج‌بخش	فصلنامه جمعیت	کیفی	مشارکت‌کنندگان تحقیق، زنان متأهل و با تحصیلات دانشگاهی شهر شیراز بودند که بیش از یکسال از ازدواج آنها گذشته بود. ۱۰ مضمون استخراج شده درباره زمینه‌ها و بسترهای کاهش باروری عبارت بودند از: بازاندیشی فرصت‌های فردگرایانه، فقدان اثربخشی و کارآمدی سیاست‌های جمعیتی، ترس از کرونا، فرسایش سرمایه اجتماعی درون خانوادگی، سبک نوین زندگی و ایدئولوژی‌ها و ارزش‌های نوظهور، کم‌رنگ‌شدن ابعاد نگرشی و عملی ارزش‌های دینی، نابسامانی و شوک‌های اقتصادی، بزرگ‌پنداری دافعه‌های فرزندآوری، محدودیت‌های پذیرفته‌شده اجتماعی و تحولات

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
						خانواده.
۱۹	تأثیر حمایت قانونی از زنان شاغل در دوره بارداری و شیردهی بر تمایل ایشان به فرزندآوری	۱۳۹۹	ثمنی و همکاران	پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده	کمی	جامعه آماری زنان، شاغل کادر پزشکی شهرستان فسا بود که ۸۰ نفر از آن‌ها با روش نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شدند. بر اساس یافته‌ها بین حمایت قانونی و تمایل زنان شاغل به باروری، رابطه مثبت معناداری وجود دارد. به طوری که هرچه حمایت دولت بیشتر شود، تمایل زنان شاغل به باروری نیز افزایش می‌یابد؛ همچنین هرچه امکانات سازمانی بیشتر باشد، تمایل زنان شاغل به بارداری هم بیشتر می‌شود؛ همچنین بین درآمد و تمایل زنان شاغل به باروری رابطه معناداری وجود ندارد و وضعیت استخدای و سطح تحصیلات زنان بر دیدگاه ایشان درباره باروری بی‌تأثیر است.
۲۰	بررسی شیوع و عوامل مؤثر بر رفتار تک‌فرزندی در بین زنان: مطالعه موردی در استان فارس	۱۳۹۹	محمودبانی	پایش	کمی	احتمال تک‌فرزندی در بین زنان با تحصیلات دانشگاهی و شاغل بیشتر از زنان با سایر سطوح تحصیلی و خانه‌دار بود. سکونت در منازل آپارتمانی، استیجاری و نیز افزایش تعداد خانوارهای ساکن در یک مکان، احتمال تک‌فرزندی را به طور معناداری افزایش داده است. افزایش مساحت زیربنای واحد مسکونی نیز به کاهش معنادار در احتمال تک‌فرزندی انجامیده است.
۲۱	تفاوت‌های قومی در ارزش و ترجیح فرزند زنان در شهر ماکو	۱۳۹۸	صادقی و فراش	مجله دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه	کمی	ارزش داشتن فرزند زیاد (سه فرزند و بیشتر) در بین کردها بیشتر از ترک‌ها است. در بین زنان هر دو گروه قومی، هنوز ترجیح جنسی فرزند پسر وجود دارد؛ اما این ترجیح در بین زنان کرد بیشتر از زنان ترک است. نتایج تحلیل

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
						چندمتغیره، تأثیر مستقل قومیت بر میزان ترجیح جنسی و ارزش‌گذاری فرزندان را نشان داد. با وجود کنترل اثر متغیرهای جمعیتی، قومیت همچنان تأثیر معناداری بر ترجیح جنسی و ارزش‌گذاری فرزندان دارد.
۲۲	بررسی عوامل مؤثر بر گرایش زنان ۱۵-۴۹ ساله ساکن شهر تهران به فرزندآوری کمتر	۱۳۹۸	ترابی و شیدانی	مطالعات زن و خانواده	کمی	از بین عوامل جمعیتی، سن بالاتر در اولین ازدواج، از بین عوامل اجتماعی، میزان تحصیلات زنان، هنجارهای کم‌فرزندی، فردگرایی، ناتوانی در ایجاد هماهنگی بین کارهای خانه، بچه‌داری و اشتغال و از بین عوامل اقتصادی، نبود درآمد کافی و ناامنی شغلی، اعتقاد به نبود ثبات اقتصادی در کشور و عدم توانایی تهیه مسکن، با گرایش به فرزندآوری رابطه معناداری دارند. تعداد فرزندان زنده‌مانده، گرایش به فرزندآوری را افزایش و در مقابل، اهمیت دادن به آزادی‌های فردی و استقلال‌طلبی، گرایش به فرزندآوری را کاهش می‌دهد. ناتوانی در تلفیق کارهای خانه و بچه‌داری و عدم هماهنگی بین بچه‌داری و اشتغال یا تحصیلات، باعث کاهش گرایش به فرزندآوری می‌شود.
۲۳	بررسی رابطه ساختار قدرت در خانواده و کنش‌های فرزندآوری زنان شهر لار	۱۳۹۸	محمودیانی و همکاران	مطالعات راهبردی زنان	کمی	تحصیلات و وضعیت اشتغال از متغیرهای معنادار تأثیرگذار در ساختار قدرت در خانواده هستند. با افزایش قدرت زنان در خانواده، باروری ایدئال، باروری خواسته و تعداد فرزندان زنده‌به‌دنیا آمده زنان کاهش می‌یابد.
۲۴	تأثیر مکانیزم‌های شبکه‌های اجتماعی بر	۱۳۹۷	عباسی شوازی و	دوفصلنامه مطالعات	کمی	با کنترل متغیرهای سن، تعداد فرزندان در حال حاضر زنده،

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
	قصد فرزندآوری زنان نقاط شهری استان بوشهر		دراهمی	جمعیتی		تحصیلات و اشتغال زنان، متغیرهای سازوکار و شبکه، تأثیر مهمی بر قصد باروری زنان دارند. سازوکارهای فشار اجتماعی، واگیری اجتماعی و حمایت اجتماعی به‌طور مثبت و متغیر یادگیری اجتماعی منفی به‌طور منفی بر قصد باروری زنان مورد بررسی تأثیر گذارند.
۲۵	ارزش‌های فرهنگی و گرایش به فرزندآوری در زنان ۱۵-۴۹ ساله شهر همدان	۱۳۹۷	چابکی و همکاران	مطالعات جنسیت و خانواده	کمی	در سطح ۹۹ درصد اطمینان، بین متغیرهای مستقل (عوامل شش گانه فرهنگی شامل میزان باور به ارزش‌های فردگرایانه، دیدگاه مثبت زنان به ازدواج، دیدگاه مثبت به طلاق، میزان باورهای دینی درباره فرزندآوری، دیدگاه مثبت زنان به کارکردهای سنتی خانواده، تمایل به تحصیلات بالا) و گرایش به باروری رابطه معنادار آماری وجود داشت. متغیر «گرایش به ارزش‌های فردگرایانه»، قوی‌ترین متغیر پیش‌بینی‌کننده گرایش به باروری زنان در سن باروری شهر همدان بوده که با گرایش به باروری زنان، رابطه منفی داشته است. پس از آن، «میزان باورهای دینی درباره فرزندآوری»، قوی‌ترین متغیری بوده که با گرایش به باروری، رابطه مستقیم و مثبت داشته است. «دیدگاه مثبت زنان به کارکردهای خانواده و نقش زن در خانواده» نیز بیشترین رابطه مثبت را با گرایش به باروری نشان داده است.
۲۶	تأثیر مقدار ساعت کاری زنان شاغل بر باروری	۱۳۹۷	شمس قهفرخی	جامعه‌شناسی کاربردی	کمی	زنان شاغل پاره‌وقت نسبت به زنان شاغل تمام‌وقت در اصفهان، تعداد فرزند بیشتری به دنیا می‌آورند.

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
۲۷	نامنی اقتصادی و ایده آل‌های ازدواج و باروری: مطالعه دو نسل مادران و فرزندان در شهر سنج	۱۳۹۵	عباسی شوازی و خانی	دوفصلنامه مطالعات جمعیتی	کمی	نامنی اقتصادی همراه با متغیرهای سن، محل سکونت و تحصیلات افراد، ایدئال‌های ازدواج و باروری پایین در میان دو نسل را تبیین می‌کند. جوانان ازدواج را تا زمان رسیدن به ثبات اقتصادی به تأخیر می‌اندازند. در صورت ازدواج نیز تا زمان تحقق برخی از انتظارات‌شان، فرزندآوری را به تأخیر می‌اندازند.
۲۸	تحلیل بسترهای اجتماعی فرهنگی کاهش باروری در ایران	۱۳۹۵	رسول صادقی	فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی	کمی	فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی، نقش مهمی در شکل‌گیری رفتارهای باروری دارند.
۲۹	چگونگی تأثیرگذاری تحصیلات زنان بر تأخیر در فرزندآوری: نتایج یک مطالعه کیفی در بین دانشجویان دانشگاه‌های تهران	۱۳۹۵	حجیه بی‌بی رازقی نصرآباد	فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی	کیفی	زنان دانشجو به دلیل صرف وقت طولانی برای فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی، مشکلات انجام همزمان نقش دانشجویی و مادری، و مسائل مالی و اقتصادی پیش‌رو در آغاز ازدواج، فرزندآوری را با تأخیر آغاز می‌کنند. تحصیلات، دانش و توانمندی زنان را در کنترل باروری و به کارگیری روش‌های مؤثرتر ارتقا داده است؛ همچنین زنان با تحصیلات بیشتر، قدرت و استقلال بیشتری برای تصمیم‌گیری در خانواده در مورد زمان فرزندآوری، فاصله مولید و تعداد فرزندان دارند؛ همچنین زنان تحصیلکرده شناخت و تمایل بیشتری به فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و ورزشی به‌عنوان نقش‌های موقت جایگزین مادری دارند.
۳۰	فراتحلیل عوامل اجتماعی مؤثر بر باروری در ایران	۱۳۹۵	محسن نیازی و همکاران	فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه	کمی	متغیرهای جمعیت‌شناختی مربوط به سن (سن ازدواج، مدت ازدواج، سن، سن به هنگام اولین بارداری، اختلاف سنی همسران)، تحصیلات

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
				اجتماعی		به‌ویژه تحصیلات زنان، بُعد خانواده، پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده، راهبردها و مسائل تنظیم خانواده و پیشگیری از بارداری به‌ترتیب بیشترین سهم را در تغییرات نرخ باروری به‌ویژه در یک دهه اخیر در ایران داشته‌اند. بعد از متغیرهای فوق، به‌ترتیب متغیرهای ترجیح جنسی، منافع مادر و فرزند، اشتغال زنان، محل تولد و اقامت، استقلال زنان، نوگرایی، دینداری، تعاملات رسمی و غیررسمی، توسعه، تقدیرگرایی، قومیت، فقر و ساخت قدرت در خانواده قرار دارند.
۳۱	فرزندآوری به‌مثابه مخاطره (مطالعه کیفی زمینه‌های کم‌فرزندی در شهر تبریز)	۱۳۹۵	آقایاری هیر و همکاران	مطالعات راهبردی زنان	کیفی	پدیده کم‌فرزندی می‌تواند با استفاده از یک نظام معنایی مبتنی بر مخاطره در چهار بُعد فهمیده شود. چهار بُعد مذکور عبارت‌اند از: مخاطره زیبایی/ تناسب اندام (شخصی و تعمیم‌یافته)؛ مخاطره سلامتی (جسمی، ذهنی - روانی و اجتماعی)، مخاطره اقتصادی (هزینه‌های مستقیم و هزینه - فرصت فرزندآوری) و مخاطره قدرت (کودک شهریاری). تغییرات کارکردی خانواده و تحلیل نقش مادری، پذیرش اجتماعی و نهادینه شدن کم‌فرزندی، کاهش فشار / حمایت اجتماعی، عبرت‌آموزی نسلی، عرفی‌شدن فرزندآوری، بی‌اعتمادی به سیاست‌های تشویقی، بر ساخت رسانه‌ای و پزشکی کم‌فرزندی، از جمله شرایط تسهیلگر برای کم‌فرزندی شناخته شدند.
۳۲	مطالعه تعیین‌کننده جامعه‌شناختی	۱۳۹۵	چمنی و همکاران	فصلنامه راهبرد	کمی	در بین زنان جوان، تعداد کم فرزندان ناشی از میزان تحصیلات،

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
	فرزندآوری (موردکاو): زنان متأهل شهر تهران)			اجتماعی فرهنگی		گرایش به پیشرفت و منزلت اجتماعی و کمال طلبی، اشتغال یا در انتظار شاغل شدن، فردگرایی، مدیریت بدن و آرمان‌گرایی و نگرش منفی به فرزند بوده است؛ همچنین آرمان‌گرایی در تربیت فرزند باعث شده که کم‌فرزندی به وجود آید. هرچند نگرانی‌های اجتماعی و عدم اعتماد عمومی به جامعه، و عدم حمایت اجتماعی مناسب از زنان بارور نیز در کم‌فرزندی بی‌تأثیر نیست. عوامل مؤثر دیگر بر کم‌فرزندآوری، کم‌رنگ شدن نقش‌های سنتی زنانگی و مادری است. زنان به دنبال کسب هویت جدید هستند، در هویت خود بازاندیشی کرده و این بازاندیشی منجر به تغییرات بسیار در نهاد خانواده شده است.
۳۳	مصرف رسانه، مدیریت بدن و رفتار باروری (مورد مطالعه: زنان معلم یاسوج)	۱۳۹۴	محمودیان و همکاران	راهبرد فرهنگ	کمی	میزان تحصیلات، مصرف اینترنت و مدیریت ظاهر بدن، همبستگی منفی با رفتار باروری دارد. به طوری که انتظار می‌رود با افزایش مصرف اینترنت و مدیریت ظاهر بدن، میزان فرزندآوری کاهش یابد و هرچه تحصیلات زنان کمتر باشد، تعداد فرزندان زنده‌به‌دنیاآمده بیشتر باشد. مصرف رسانه خارجی نیز اثر مثبت بر رفتار باروری داشت. با کنترل سن، مصرف اینترنت و رسانه خارجی و مدیریت بدن، بیش از ۴۲ درصد از تغییرات باروری را در بین نمونه مورد بررسی تبیین کرده است.
۳۴	بررسی رابطه دینداری و قصد باروری در شهر تهران	۱۳۹۴	مدیری و رازقی نصرآباد	نامه انجمن جمعیت شناسی	کمی	دین نقش هدایت‌گر و تعیین‌کننده خود را در نیات باروری همچنان حفظ کرده است. با افزایش

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
				ایران		دینداری، تعداد فرزندان قصدشده در سطح معناداری افزایش یافته است.
۳۵	بررسی گرایش به باروری و عوامل اجتماعی مرتبط به آن (مطالعه موردی زنان متأهل ۱۵-۵۰ ساله ساکن شهر تبریز)	۱۳۹۴	راد و ثوابی	مطالعات زن و خانواده	کمی	باورهای مذهبی مهم‌ترین عامل در گرایش به باروری زنان است. به طوری که باورهای مذهبی با ۲۱ درصد، بیشترین سهم را در میزان گرایش به باروری زنان داشت و در مجموع ۳۰ درصد گرایش به باروری توسط متغیرهای باورهای مذهبی، فرزند ایدئال، سرمایه اجتماعی، مدت اقامت در شهر تبریز و پایگاه اجتماعی تبیین گردید. در تحلیل مسیر، متغیر سن، بیشتر اثر و متغیر پایگاه اجتماعی کمترین اثر را بر میزان گرایش به باروری زنان داشت.
۳۶	بررسی تغییرات باروری زنان بر حسب موقعیت‌های اجتماعی - اقتصادی زوجین	۱۳۹۳	قاسمی اردهایی و همکاران	مطالعات راهبردی زنان	کمی	سطح تحصیلات زنان همسر دار ۱۵ الی ۵۰ ساله شهر تبریز، مهم‌ترین عامل مؤثر در تعداد فرزند، تعداد فرزند ایدئال، سن ازدواج، به کارگیری نوع وسیله پیشگیری از بارداری و داشتن ترجیح جنسی فرزند است. بی سواد بودن زنان و نیز داشتن تحصیلات ابتدایی، زمینه‌های سن ازدواج پایین و در نتیجه باروری بالا را در بین آنها فراهم کرده است. در کنار تحصیلات زنان، مرتبه شغلی زن و همسرش، میزان درآمد و هزینه خانواده و نیز میزان پایگاه اجتماعی اقتصادی محاسبه شده برای زوجین، در تغییر نگرش به نوگرایی و در نتیجه در رفتار باروری زنان از جمله سن ازدواج آنها مؤثرند. همه زنان مورد بررسی با سطوح اجتماعی و اقتصادی مختلف، تمایلی برای

ردیف	عنوان پژوهش	سال	نویسندگان	محل انتشار	روش پژوهش	خلاصه یافته‌های پژوهش
						افزایش فرزندآوری از طریق سیاست‌های تشویقی افزایش مولید ندارند. به اعتقاد آنها بسته‌های تشویقی، بلندمدت نیست و نمی‌تواند تضمینی برای بهبود وضعیت زندگی فرزندانشان در آینده باشد.
۳۷	گسترش فردگرایی و مسئله کم‌فرزندآوری: مطالعه‌ای در شهر رشت	۱۳۹۳	کنعانی و بخشی	نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران	کمی	شاخص‌های فردی شدن در کاهش فرزندآوری تأثیرگذارند؛ همچنین متغیرهای تحصیلات زنان، نوع آشنایی اولیه زوج‌ها، معیارهای همسرگزینی و اشتغال زنان نقش تعیین‌کننده‌ای در تبیین متغیر وابسته دارند.
۳۸	تحولات باروری در ایران؛ شواهدی از چهار استان منتخب	۱۳۸۳	عباسی شوازی و همکاران	وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	کمی	اهداف این پژوهش عبارت بود از ارائه درک عمیقی از تحولات باروری در ایران و بررسی دلایل افزایش و کاهش باروری در دو دهه اخیر؛ و بررسی جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تفاوت‌های باروری در کشور. داده‌های مورد نیاز در دو مقطع زمانی، با پرسشنامه جمع‌آوری شده و در این پژوهش علاوه بر جمع‌آوری اطلاعات جمعیتی و بهداشتی، اطلاعات مختلفی درباره دیدگاه و نگرش زنان در مورد باروری و تنظیم خانواده گردآوری شده است.

۳. مبانی نظری

نظریه‌های مختلفی برای تبیین باروری مطرح شده است و هر کدام از آنها از دیدگاه خاصی تحولات باروری را تبیین می‌کنند. بر اساس نظریه انتقال جمعیتی^۱، کشورها در مسیر حرکت به توسعه اقتصادی - اجتماعی و نوسازی، انتقال جمعیتی را تجربه

1. demographic transition theory

می‌کنند. هرچه سطح توسعه‌یافتگی در کشوری بالاتر باشد، انتظار می‌رود میزان باروری در آن پایین‌تر باشد و برعکس در مناطق کمتر توسعه‌یافته، میزان باروری بیشتر خواهد بود. توسعه اجتماعی - اقتصادی، سلامت، آموزش و رفاه، نرخ زادوولد را کاهش می‌دهد. همین تحولات نرخ مرگومیر را نیز کاهش می‌دهد. در واقع فرایند نوسازی اقتصادی و اجتماعی، قبل از کاهش نرخ زادوولد، نرخ مرگومیر را کاهش می‌دهد (Notestein, 1983, p. 355).

طرفداران نظریه اقتصاد باروری، فرزندان را به‌عنوان کالایی اقتصادی در نظر می‌گیرند و معتقدند فرزندآوری خانواده‌ها تابع قانون تقاضا، عرضه و هزینه‌ها است. تعیین‌کننده‌های تقاضا برای فرزندان، درآمد، قیمت‌ها و ترجیحات ذهنی است (Easterlin, 1975, p. 55). وقتی خانواده‌ای یک فرزند دارد، شرایط به‌گونه‌ای خاص تعریف می‌شود؛ اما وقتی خانواده صاحب دو فرزند می‌شود، بسیاری از مسائل به‌طور کلی تغییر می‌کند. افزایش یک فرزند می‌تواند ماهیت زندگی جدید را تغییر دهد، به‌طوری‌که اگر والدین برای یک فرزند، ناچار به‌کار کردن مضاعف باشند، برای دو فرزند بیش از چهار برابر نیاز به تلاش دارند تا بتوانند کیفیت زندگی گذشته خود را حفظ کنند (اسمیت^۱، ۱۳۹۱، ص. ۳۲۱). هزینه‌ها شامل هزینه‌های اقتصادی و هزینه‌های مربوط به فرصت‌های ازدست‌رفته است؛ البته احساسات مربوط به محبت و دوست داشتن، تقاضا برای داشتن یک خانواده معمولی و عادی و عوامل دیگر هم در محاسبه هزینه‌ها و منافع فرزندان وارد می‌شوند (لوکاس و میر، ۱۳۸۱، صص. ۱۰۶-۱۱۰).

کالدول^۲ هم در کتاب خود با عنوان نظریه کاهش باروری^۳ (۱۹۸۲) با ارائه نظریه جریان ثروت بین‌نسلی^۴ برای تبیین باروری در جوامع سنتی و نوین تلاش کرده است. عبارت جریان ثروت بین‌نسلی بر جریان انتقال منابع از والدین به فرزندان یا برعکس دلالت دارد. از دیدگاه کالدول، در جامعه سنتی، باروری در سطح بالایی وجود داشت و کاهش باروری، هیچ نفع اقتصادی برای خانواده‌ها نداشت؛ اما در جامعه نوین عوامل اقتصادی بر نامطلوب بودن فرزندآوری دلالت می‌کند. در جوامع سنتی، فرزندان در طول زندگی منبع درآمد خانواده بودند و منابع اقتصادی بیشتری نسبت به دریافتی خود در اختیار والدین خود قرار می‌دادند و جریان ثروت از فرزندان به والدین بود.

1. Smith

2. Jack Caldwell

3. theory of fertility decline

4. intergenerational wealth flows

درحالی که در جوامع نوین، با رشد سواد و افزایش نیازهای فرزندان، کیفیت فرزندان مورد توجه قرار گرفته است و جریان انتقال ثروت از والدین به فرزندان وجود دارد؛ بنابراین در چنین جوامعی آنها انگیزه اصلی فرزندآوری را از دست می‌دهند و برای کنترل تعداد فرزندان تلاش می‌کنند (Schultz, 1983, p. 162).

در نظریه اجتناب از خطر^۱ نیز فرض می‌شود احساس خطر و عدم اطمینان درباره آینده و شرایط اقتصادی - اجتماعی جامعه در ترکیب با سایر عوامل اجتماعی باعث می‌شود که افراد خطرگریز شوند. وقایعی مانند نبود شغل ثابت، کاهش امنیت شغلی، درآمد ناکافی، عدم اطمینان به از دست ندادن شغل بعد از گذراندن مرخصی زایمان، از دست دادن کار، بیکاری طولانی‌مدت، آثار رکود اقتصادی، فروپاشی شرکت‌ها و کارخانجات، و مصادیق دیگر ناامنی اقتصادی، همگی احساس خطر را افزایش می‌دهند و در به تأخیرانداختن تشکیل خانواده، تمایل کمتر به فرزندآوری یا تمایل به فرزند کمتر مؤثر هستند. راه‌حل باروری پایین در چنین شرایطی این است که حس اطمینان بیشتری برای زنان و مردان جوان فراهم شود که در صورت ازدواج و فرزندآوری، به لحاظ فردی و اجتماعی مورد حمایت قرار خواهند گرفت. درواقع دولت‌ها باید در ایجاد حس امنیت بیشتر پیشگام باشند؛ زیرا نرخ باروری به‌طور گسترده‌ای با میزان حمایت دولت‌ها و کارفرمایان از خانواده‌ها و بچه‌ها همبستگی دارد (McDonald, 2006, pp. 489-498). درواقع یک اصل کلی این است که زنان و همسران آنها هنگامی صاحب فرزند می‌شوند که چشم‌انداز روشنی در سایر حوزه‌های زندگی از جمله تحصیل، بازار کار، تشکیل یک خانواده مستقل و سازگاری مناسب بین نقش‌های خانوادگی و شغلی داشته باشند (ریندفوس و کیم چو، ۱۴۰۰، ص. ۴۷).

بر اساس چهارچوب نظری دیوس و بلیک^۲ (۱۹۵۶) با عنوان متغیرهای بینابین نیز عوامل مؤثر بر باروری به دو دسته مستقیم (شامل سن اولین ازدواج، درصد زنان ازدواج کرده، فراوانی و نسبت طلاق، بیوگی و ازدواج و...) و غیرمستقیم (از جمله عوامل محیطی، اقتصادی - اجتماعی و بیولوژیکی) تقسیم می‌شوند (میرزایی، ۱۳۸۴).

فرهنگ و باروری: برخی از صاحب‌نظران نیز عوامل فرهنگی و تغییر ایده‌های خانواده‌ها را عامل مهمی در تبیین باروری دانستند و معتقدند هرچند عوامل اقتصادی و نوسازی ممکن است در تبیین تفاوت‌های باروری در منطقه‌ای مؤثر باشند، ولی توجه به ایده‌ها و فرهنگ هر جمعیتی در مطالعه انتقال جمعیتی ضرورت

1. risk aversion theory

2. Kingsley Davis & Judith Black

دارد. از دیدگاه آنها شروع تغییرات جمعیتی به میزان بسیاری با تحصیلات و وابستگی فرهنگی والدین مرتبط است تا با عوامل اقتصادی مانند کنترل خانواده بر زندگی اقتصادی یا اشتغال زنان (Cleland & Wilson, 1987, p. 27). در واقع گذار تاریخی در ازدواج و باروری و تغییرات اخیر در تشکیل خانواده و زادوولد نباید به عنوان پدیده‌هایی مستقل در نظر گرفته شوند بلکه باید به عنوان جلوه‌های متوالی تحولات طولانی مدت در نظام فکری و اندیشه‌ای جوامع در نظر گرفته شوند. بُعد اساسی این تغییر، محوریت فزاینده دستیابی به هدف فردی است، یعنی محوریت یافتن حق و آزادی فردی در تعیین اهداف و ابزار دستیابی به آنها. در شکل‌گیری این الگو، برخی از عوامل تاریخی اهمیت بسیاری داشته‌اند. تسلط تاریخی خانواده‌های هسته‌ای تا حد زیادی مسئول شکل‌گیری الگوهای رفتاری بوده است که به جای رفاه گروه‌های خویشاوندی بزرگتر یا اجتماع، حول رفاه خانواده‌ها متمرکز شده است. مرحله دوم که عمدتاً در قرن ۱۹ ظهور کرد، جهت‌گیری فزاینده به سمت رفاه کودکان در خانواده‌ها بوده است. علاوه بر این نسل‌های جوان استقلال بیشتری به دست آوردند؛ زیرا خانواده دیگر به عنوان واحد غالب تولید اقتصادی نقش ایفا نمی‌کرد. مرحله سوم هم که به‌ویژه در میان متولدین بعد از جنگ جهانی دوم پدیدار شد، به تغییر به سوی اشتغال بیشتر همراه با رفاه یا خودشکوفایی مربوط است (Lesthaeghe, 1983, p. 429).

همل (Hammel, 1990, p. 455) نیز در اثر خود با عنوان «نظریه فرهنگ برای جمعیت‌شناسی» بیان کرده است: «فرهنگ می‌تواند تبیین کند چرا افراد یا جوامعی که به ظاهر از نظر اقتصادی در شرایط یکسانی به سر می‌برند، ولی به لحاظ زبان یا آداب و رسوم متفاوت هستند، اغلب در زمینه‌های دموگرافیک، بسیار متفاوت عمل می‌کنند. فرهنگ می‌تواند توضیح دهد چرا جمعیت یک منطقه جغرافیایی یا زبانی در طول زمان به لحاظ دموگرافیک، یکسان عمل می‌کند، حتی اگر شرایط اقتصادی آنها تغییر کند. به کارگیری فرهنگ، به عنوان مبنای تحلیل می‌تواند زمینه‌های تبیین را به سطحی بالاتر ارتقا دهد».

در واقع باروری طبیعی تا حدودی به عوامل فیزیولوژیکی یا بیولوژیکی و تا حدودی نیز به رسوم و رویه‌های فرهنگی بستگی دارد. عوامل فرهنگی شامل آداب و رسوم یا رویدادهای اجتماعی مختلفی است که ناخواسته بر دفعات مقاربت، باروری یا مرگ‌ومیر جنین تأثیر می‌گذارد؛ مانند این باور که در زمان شیردهی مادر، باید از آمیزش جنسی خودداری شود. فاصله فیزیکی زوج‌ها به دلیل حوادثی مانند

درگیری‌های داخلی یا مهاجرت‌های فصلی برای اهداف شغلی و... از دیگر عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر باروری است. به دلیل تأثیرگذاری عوامل فرهنگی است که دو جامعه که به لحاظ خصوصیات بیولوژیکی یا فیزیوژنیک یکسان هستند، ممکن است از نظر باروری طبیعی متفاوت باشند (Easterlin, 1975, p. 56).

زوج‌های جوان در معرض فشارهای اجتماعی زیادی هستند که آنها را به بچه‌دار شدن ترغیب می‌کند. ارزیابی منفی از بچه‌دار نشدن، ارزیابی مثبت از بچه داشتن، وجود تفسیرهایی از معنای اجتماعی والدگری که در آنها والدگری، امری اخلاقی، تکلیفی دینی، مظهر مسئولیت، نشانه بلوغ و توانایی جنسی، پیش‌برنده زندگی مشترک و مفید برای ثبات و سلامتی روحی محسوب می‌شود، از مصادیقی است که به خوبی بیانگر تأثیر عوامل اجتماعی و فرهنگی است. زوجها اجباری به توجیه این موضوع ندارند که چرا صاحب فرزند شده‌اند؛ اما در جهت عکس لازم است آماده توضیح این موضوع باشند که چرا تاکنون بچه‌دار نشده‌اند (برناردز، ۱۳۹۲، صص. ۲۷۲-۲۷۳).

اثر عوامل اجتماعی و فرهنگی در کاهش سطح باروری بسیار مورد تأکید قرار گرفته است که عمده‌ترین آنها عبارت‌اند از: تحول بنیان خانواده، ناهم‌خوانی و تضاد بین نقش خانوادگی و نقش اقتصادی زنان، صنعتی شدن و توسعه شهرنشینی، و گسترش تعلیم و تربیت (زنجانی، ۱۳۷۱، صص. ۲۰-۲۲). نگرش‌ها و دیدگاه‌های فردی در مورد اندازه خانواده، استفاده از روش‌های پیشگیری از حاملگی و عوامل دیگر نیز در اینجا قابل بحث است؛ مثلاً ترجیح به داشتن فرزند پسر به دلایل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی به این فرضیه منجر شده است که تقاضا برای حداقل تعداد پسر، رفتار باروری را تحت تأثیر قرار می‌دهد. هنجارهای مرتبط با ازدواج نیز مهم هستند؛ مانند رواج چندهمسری و... (لوکاس و میر، ۱۳۸۱، صص. ۱۰۳-۱۰۴).

یکی دیگر از موضوعات مورد بحث در این بخش، رابطه مذهب و باروری است. مطالعات بسیاری نشان داده است که مسلمانان اغلب دارای باروری بالاتری نسبت به غیرمسلمانان بودند (لوکاس و میر، ۱۳۸۱، ص. ۱۱۷). موضوع مهم دیگر رابطه قومیت و باروری است، به طوری که ارزش‌ها و هنجارهای قومیت‌های مختلف، نقش مهمی در زمان ازدواج، انتظارات فرزندآوری، ارزش فرزندان، و تعداد فرزندان ایدئال دارد. ارزشمندی فرزندآوری نیز یکی دیگر از موضوعات مهم در بحث از فرهنگ و باروری است. در بسیاری از منابع، والدگری کاری شاد، خشنودکننده و رضایت‌بخش

دانسته شده است. بچه داشتن برای بسیاری از مردم یکی از آرزوهای زندگی است. در صورت ناباروری، گاهی زوجها از هیچ کاری برای بچه‌دار شدن فروگذار نمی‌کنند. از نظر زوجها نابارور، بچه یکی از وجوه ایجابی حیات آنها و مایه مباهات و رضایت خاطر فراوان است (برناردز، ۱۳۹۲، ص. ۲۶۵).

رویکرد اشاعه^۱: تعامل اجتماعی^۲ نیز فرایندی مهم در تبیین تحولات باروری است که باید مورد توجه قرار گیرد. وقتی گروهی از افراد در اجتماعی خاص رفتار نوآورانه‌ای در زمینه باروری داشته باشند، تعامل اجتماعی می‌تواند به نیرویی قدرتمند تبدیل شود که تحول و گذار باروری را در سایر بخش‌های اجتماع تسریع کند. به‌لحاظ تحلیلی می‌توان حداقل سه جنبه از تعامل اجتماعی را تشخیص داد که با تغییرات باروری مرتبط است، آنها عبارت‌اند از: ۱- تبادل اطلاعات و ایده‌ها؛ ۲- ارزیابی مشترک از معنای اطلاعات در یک زمینه و بافت خاص^۳؛ ۳- و تأثیر اجتماعی^۴ که کنش را محدود یا تشویق می‌کند (Bongaarts & Watkins, 1996, pp. 669 & 657). تأثیرگذاری گسترش اطلاعات، مهاجرت، نزدیکی جغرافیایی، ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی، شبکه‌های اجتماعی، گفتگوهای غیررسمی، یادگیری اجتماعی و سایر فرایندهای انتقال اطلاعات بر تحولات میزان باروری، از موضوعات مورد بحث در این رویکرد هستند.

تبیین نهادی: صاحب‌نظرانی مانند مک‌نیکل (McNicol, 1980, 2006) معتقدند در تبیین رفتارهای باروری بایستی مجموع عوامل نهادی مؤثر در شکل‌گیری رفتارهای

1. diffusion

2. social interaction

بونگارت و واتکینز (Bongaarts & Watkins, 1996, p. 657) گرچه از ادبیات اشاعه استفاده می‌کنند؛ اما اصطلاح تعامل اجتماعی را در اثر خود مورد استفاده قرار می‌دهند تا نمایانگر تصویر وسیع‌تری از موضوع مورد انتشار و نحوه انتشار آن باشد.

۳. ارزیابی فراتر از به اشتراک گذاشتن اطلاعات است؛ زیرا ارزیابی، فرایندی اجتماعی را شامل می‌شود که پیچیده‌تر از پخش و انتقال اطلاعات از فرستنده به دریافت‌کنندگان پیام است. وقتی مردم درباره پیام‌ها گفتگو می‌کنند، اطلاعات و ایده‌های دریافتی به اصطلاحاتی ترجمه می‌شوند که در بافت و بستر محلی معنادار هستند و به‌طور مشترک مورد ارزیابی مردم قرار می‌گیرند. این بحث‌ها به تغییر یا توجیه رفتار کمک می‌کنند (Bongaarts & Watkins, 1996, p. 659).

4. social influence

جنبه سوم از تعامل اجتماعی، تأثیر اجتماعی است، یعنی تأثیر ادراکات افراد از دیدگاه‌های دیگران درباره رفتار خودشان. افراد تأیید دیگران (به‌ویژه همسالان، گروه‌های مرجع یا افرادی که در موضع اعمال قدرت بر آنها هستند) را به عدم تأیید آنها ترجیح می‌دهند و ممکن است تحت تأثیر آنها، به تغییر و اصلاح رفتار و شاید حتی ترجیحات خود بپردازند (Bongaarts & Watkins, 1996, p. 659).

باروری مورد توجه قرار گیرند. نورث (North, 1994, p. 360) برنده جایزه نوبل، نهادها را «قراردادهای ابداع‌شده انسانی» می‌داند که کنش‌های متقابل انسانی را نظام‌مند می‌کنند. به تعبیر وی، «نهادها قوانین رسمی (قواعد، قوانین، قانون اساسی) و قواعد غیررسمی (ارزش‌های رفتاری، عرف، قواعد رفتاری بر خود تحمیل‌شده) و ضمانت اجرای آن‌ها هستند».

عوامل سطح کلان از جمله نهادها و سیاست‌ها تأثیر عمده‌ای در رفتار باروری دارند (ریندفوس و کیم چو، ۱۴۰۰، ص. ۴۵). در واقع بخشی از تفاوت باروری در کشورها به عوامل نهادی مربوط است تا عوامل فردی. از این رو دولت‌ها به‌عنوان متولی امر نهادهای کشور، ابزاری منطقی برای تأثیرگذاری به‌منظور تغییر در این زمینه هستند. (McDonald, 2006, p. 500). سیاست‌ها و تمهیدات نهادی حامی خانواده^۱ و سیاست‌های حمایتی و حامی تعادل بین کار و خانواده (وجود محیط‌های کاری دوستدار خانواده^۲، وجود انگیزه‌های مالی، کمک‌هزینه کودک، دسترسی مادران شاغل به مراکز مراقبت از کودک، مرخصی شیردهی با حقوق، وجود کار پاره‌وقت برای زنان، مرخصی پدران با هدف افزایش درگیری عملی و عاطفی پدران با فرزندان و...) و نیز نقش و تأثیرگذاری سایر نهادهای (رسمی و غیررسمی) جامعه از موضوعات مورد بحث در تبیین نهادی باروری است.

تأثیر یک سیاست ممکن است مدت‌ها طول بکشد، به طوری که اغلب فقط پس از آنکه خانوارها وقت کافی برای آزمون تأثیرات آن و ثبات طولانی‌مدت آن را داشتند، امکان‌پذیر است. اگر تصور شود که یک سیاست به‌جای اینکه محدود به کودکان در سنین بسیار پایین باشد، دوره طولانی‌مدتی از کودکی را شامل می‌شود، ممکن است اثربخشی آن افزایش یابد. تأثیر این عوامل به‌ویژه بر باروری که تصمیمی بلندمدت و برگشت‌ناپذیر محسوب می‌شود، بسیار مهم است؛ بنابراین ثبات سیاست‌های خانواده، پارامتری اساسی برای اعتماد خانوار است و در واقع، یکی از جنبه‌های حیاتی موفقیت سیاست، اعتمادی است که خانواده‌ها به کارایی و ثبات سیاست دارند (ثونون، ۱۴۰۰، ص. ۱۳۶).

تحولات خانواده: خانواده در دهه‌های اخیر دچار تحولات بسیاری شده است. روندها و الگوهای ازدواج از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر متفاوت است و جمعیت‌شناسان برای

1. self-imposed codes of conduct
2. family-friendly institutional arrangements
3. family-friendly work environments

توصیف الگوهای ازدواج در کشورهای مختلف، بر زمان و شیوع آن تمرکز می‌کنند. طلاق و میزان شیوع آن در جامعه و بیوگی ناشی از مرگ و میر مردان نیز می‌تواند بر طول دوره ازدواج و در نتیجه باروری تأثیر بگذارد (هیوول و مک دونالد، ۱۳۸۱). عواملی از قبیل ثروت، مسکن، وسیله حمل‌ونقل، فقر، سن، مرگ، از کارافتادگی، بیکاری، فرهنگ، قومیت، دوره‌های زندگی (دوره بچه‌دار شدن، دوره نوزادی یا نوجوان بودن فرزند و...)، تجربه دوره‌های تاریخی خاص (جنگ، تحریم، فاجعه مانند سیل، زلزله، طوفان و...)، تحصیلات، شغل، اشتغال یا عدم اشتغال هر دو زوج، تعداد فرزندان، دوقلو یا چندقلو بودن آنها، فرزندان دارای معلولیت، تجربیات زندگی خانوادگی را متنوع، خاص و متفاوت می‌کند (برناردز، ۱۳۹۲، صص. ۳۶ و ۳۸). فهم زندگی خانوادگی، کلید فهم جامعه و کلید پیشرفت و ایجاد جهانی شایسته و عادلانه و ضامن آینده‌ای مطمئن‌تر و ایمن‌تر است. فقط با فهم صحیح از خانواده‌ها و داشتن اطلاعات بهتر درباره آنچه خانواده‌ها به صورت بالفعل انجام می‌دهند و آنچه نمی‌توانند انجام دهند، می‌توان سیاست‌های اجتماعی درستی برای آنها اتخاذ کرد و بهتر به حمایت از خانواده‌ها پرداخت. درک تفصیلی ماهیت «زندگی خانوادگی» همچنین می‌تواند به کمک حوزه‌های خدماتی مانند پلیس، خدمات اجتماعی، بهداشت، آموزش و قانون بیاید (برناردز، ۱۳۹۲، ص. ۵۵).

هر کدام از نظریه‌های مذکور از دیدگاه خاصی تحولات باروری را تبیین می‌کنند. محققان جمعیت، با به‌کارگیری این نظریه‌ها تلاش کرده‌اند با توجه به جامعه مورد مطالعه، چهارچوبی برای تحلیل باروری و تحولات آن تدوین کنند. با این حال بدیهی است که با توجه به پیچیدگی دنیای اجتماعی، نمی‌توان نظریه خاصی را جامع و کامل دانست و رفتارهای افراد را صرفاً از منظر آن نظریه خاص نگریم. یکی از اشکالات عمده نظریه‌های مذکور این است که امکان آزمایش و تست کامل آنها در دنیای واقع وجود ندارد. علاوه بر این، برخی از نظریات فوق با توجه به شرایط و تحولات جمعیتی و اجتماعی کشورهای پیشرفته ارائه شدند و بنابراین قابلیت تبیین تحولات باروری در دنیای امروز را ندارند (عباسی شوازی و دیگران، ۱۳۸۳، ص. ۱۲).

۴. روش پژوهش

این مطالعه با روش پژوهش اسنادی انجام شده است. در تاریخ ۲۷ اسفند ۱۴۰۲، با دو کلیدواژه باروری و فرزندآوری در بانک اطلاعات نشریات کشور (مگیران) ۲۶۶ عنوان مقاله فارسی در نشریات علمی پژوهشی یافت گردید. ۲۵۱ مقاله علمی

پژوهشی از ۲۶۶ مقاله، مربوط به ۱۰ سال اخیر است، یعنی از ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۲ به چاپ رسیده و سایر مقالات مربوط به زمان‌های قدیمی‌تر بود. حتی مقالاتی که تاریخ چاپ آنها ۱۳۹۲ به بعد بود اما داده‌های جمعیتی مورد استفاده در آنها مربوط به قبل از سال ۱۳۹۲ بود، از مقالات مورد بررسی حذف گردید. به‌طور کلی از ۲۵۱ مقاله علمی پژوهشی چاپ شده طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۴۰۲، ۵۷ مقاله با موضوع پژوهش حاضر مرتبط بود و در آنها عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر بر فرزندآوری زوج‌ها در ایران با روش‌های کمی یا کیفی مورد بررسی قرار گرفته بود. ۵۷ مقاله مذکور در پژوهش حاضر مورد مطالعه دقیق قرار گرفت و یافته‌های آن با رویه کدگذاری معمول در تحلیل داده‌های کیفی، دسته‌بندی و تلخیص شد و مقولات استخراج‌شده در سه بخش اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی دسته‌بندی گردید (جدول ۲).

۵. یافته‌های پژوهش

پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که در ایران کدام عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بر فرزندآوری زوج‌ها مؤثر هستند؟ از مقالات مورد بررسی، عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تأثیرگذار بر فرزندآوری زوج‌ها استخراج شد و در جدول (۲) مقولات استخراج‌شده به تفکیک در سه بخش فوق بیان گردید. در ادامه توضیحاتی درباره هر یک از مقولات استخراج‌شده بیان می‌شود.

جدول (۲): عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تأثیرگذار بر فرزندآوری

منبع	مقوله	بخش
<p>رابطه معکوس: صادقی (۱۳۹۵)؛ عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳)؛ نیازی و همکاران (۱۳۹۵)؛ رازقی نصرآباد (۱۳۹۵)؛ بگی (۱۴۰۰)؛ محمودیانی (۱۳۹۹)؛ قاسمی اردهایی و همکاران (۱۳۹۳)؛ چابکی و همکاران (۱۳۹۷)؛ بگی و همکاران (۱۴۰۰)؛ کنعانی و بخشی (۱۳۹۳)؛ علیزاده اقدم و همکاران (۱۴۰۱)؛ محمودیانی و عابدی (۱۴۰۱)؛ محمودیانی و همکاران (۱۳۹۸)؛ محمودیان و همکاران (۱۳۹۴)؛ آریانزاد و همکاران (۱۴۰۱)؛ شیرینی و صادقی (۱۴۰۱)؛ ترابی و شیدانی (۱۳۹۸)؛ کاوه فیروز و کرمی (۱۳۹۴)؛ عباسی شوازی و همکاران (۱۳۹۷)؛ محمودیانی و رفیعی (۱۴۰۱)؛ محمدی و سیفوری (۱۳۹۵)</p> <p>رابطه مستقیم: ترابی و سراوانی (۱۴۰۲)؛ چمنی و همکاران (۱۳۹۴)؛ عباسی شوازی و خواجه صالحی (۱۳۹۲)</p>	<p>افزایش سطح تحصیلات زنان</p>	<p>عوامل اجتماعی</p>

منبع	مقوله	بخش
<p>رابطه معکوس: صادقی (۱۳۹۵)؛ بگی (۱۴۰۰)؛ محمودیانی (۱۳۹۹)؛ قاسمی اردهایی و همکاران (۱۳۹۳)؛ بگی و همکاران (۱۴۰۰)؛ کنعانی و بخشی (۱۳۹۳)؛ آریانزاد و همکاران (۱۴۰۱)؛ شیرینی و صادقی (۱۴۰۱)؛ مشفق و همکاران (۱۳۹۵)؛ رازقی نصرآباد و همکاران (۱۳۹۵)؛ کاوه فیروز و کرمی (۱۳۹۴)؛ عباسی شوازی و همکاران (۱۳۹۷)</p> <p>رابطه مستقیم: عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳)؛ شمس قهفرخی (۱۳۹۷)</p>	اشتغال زنان	
رابطه معکوس: عباسی شوازی و خواجه صالحی (۱۳۹۲)	مشارکت اجتماعی	
رابطه معکوس: محمودیانی و همکاران (۱۳۹۸)؛ کاوه فیروز و کرمی (۱۳۹۴)	افزایش قدرت زنان در خانواده	
<p>بی‌تأثیر: عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳)؛ قاسمی اردهایی و همکاران (۱۳۹۳)؛ ترابی و شیدانی (۱۳۹۸)؛ شمس قهفرخی و همکاران (۱۴۰۰)</p> <p>مؤثر: ثمنی و همکاران (۱۳۹۹)؛ رازقی نصرآباد و باستانی (۱۴۰۰)</p>	حمایت اجتماعی رسمی	
رابطه مستقیم: عباسی شوازی و همکاران (۱۴۰۲)؛ ترابی و سراوانی (۱۴۰۲)؛ صادقی و محسن آبادی (۱۳۹۶)	حمایت اجتماعی غیررسمی (خانواده، اقوام و دوستان)	
<p>رابطه مستقیم: بگی و همکاران (۱۴۰۰)؛ محمودیانی و عابدی (۱۴۰۱)؛ مشفق و همکاران (۱۳۹۹)؛ رجعتی و همکاران (۱۴۰۱)؛ محمدی و صیفوری (۱۳۹۵)</p>	<p>کیفیت روابط زوجها (رضایت از زندگی مشترک، وجود روابط محبت‌آمیز، احساس اطمینان از پایداری و دوام زندگی زناشویی)</p>	
صادقی (۱۳۹۵)؛ نادری و همکاران (۱۴۰۰)؛ علی‌مندگاری و رازقی نصرآباد (۱۴۰۱).	<p>تحولات خانواده (الگوها و روندهای ازدواج، سن و شیوع ازدواج، چندهمسری، طلاق، دختران ازدواج نکرده و...)</p>	
رابطه مستقیم: عباسی شوازی و دراهکی (۱۳۹۷)؛ صادقی و محسن‌آبادی (۱۳۹۶)؛ مجردیان جبار و همکاران (۱۴۰۱)	توسعه شبکه اجتماعی (شبکه دوستی و خویشاوندی)	

بخش	مقوله	منبع
	احساس امنیت (اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی)	رابطه مستقیم: عباسی شوازی و همکاران (۱۳۹۹)؛ علی‌مندگاری و رازقی نصرآباد (۱۴۰۱)؛ مدیری و کیانی علی‌آبادی (۱۴۰۲)؛ شمس قهفرخی و همکاران (۱۴۰۱)؛ رازقی نصرآباد و همکاران (۱۳۹۵)؛ مدیری و تنها (۱۴۰۱)؛ محمدی و صیفوری (۱۳۹۵)
	دوسوگرایی یا تردید (عاملی شناختی)	محمودیان و همکاران (۱۴۰۱)
	عدم توانایی در ایجاد هماهنگی بین کارهای بیرون از خانه (اشتغال و تحصیلات) و بچه‌داری	رابطه معکوس: ترابی و شیدانی (۱۳۹۸)؛ رازقی نصرآباد و همکاران (۱۳۹۵)
	برابری جنسیتی	رابطه معکوس: صادقی و طریقتی تابش (۱۳۹۶)؛ عرفانی و همکاران (۱۳۹۹)
	مدیریت بدن	رابطه معکوس: محمودیان و همکاران (۱۳۹۴)؛ چمنی و همکاران (۱۳۹۵)
عوامل فرهنگی	باورهای مذهبی	رابطه مستقیم: عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳)؛ چابکی و همکاران (۱۳۹۷)؛ علیزاده اقدم و همکاران (۱۴۰۱)؛ مدیری و رازقی نصرآباد (۱۳۹۴)؛ علی‌مندگاری و رازقی نصرآباد (۱۴۰۱)؛ راد و ثوابی (۱۳۹۴)؛ مجردیان جبار و همکاران (۱۴۰۱)؛ مدیری و کیانی علی‌آبادی (۱۴۰۲)؛ صادقی و طریقتی تابش (۱۳۹۶)؛ چمنی و همکاران (۱۳۹۴)؛ عباسی شوازی و همکاران (۱۳۹۷)
	ارزشمندی فرزندآوری	صادقی (۱۳۹۵)؛ عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳)؛ علی‌مندگاری و رازقی نصرآباد (۱۴۰۱)
	قومیت	صادقی (۱۳۹۵)؛ عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳)؛ بگی (۱۴۰۰)؛ صادقی و فراش (۱۳۹۸)
	دگرگونی‌های ارزشی	صادقی (۱۳۹۵)
	فردگرایی	رابطه معکوس: چابکی و همکاران (۱۳۹۷)؛ کنعانی و بخشی (۱۳۹۳)؛ ترابی و شیدانی (۱۳۹۸)؛ افرا و همکاران (۱۴۰۱)؛ صادقی و طریقتی تابش (۱۳۹۶)؛ چمنی و همکاران (۱۳۹۴)؛ محمدی و صیفوری (۱۳۹۵)؛ عرفانی و همکاران (۱۳۹۹)
	تقسیم کار بین زن و مرد در خانواده (کارهای خانه و فرزندداری)	رابطه مستقیم: عباسی شوازی و اسمعیلی (۱۴۰۰)؛ شمس قهفرخی (۱۳۹۴)

بخش	مقوله	منبع
	مصرف فرهنگی (رسانه‌های گروهی)	شیری و صادقی (۱۴۰۱)؛ عباسی شوازی و اسمعیلی (۱۴۰۰)؛ محمودیان و همکاران (۱۳۹۴)
عوامل اقتصادی	وضعیت اقتصادی	رابطه مستقیم: بگی (۱۴۰۰)؛ بگی و همکاران (۱۴۰۰)؛ عباسی شوازی و خانی (۱۳۹۳؛ ۱۳۹۵)؛ رازقی نصرآباد (۱۳۹۵)؛ علی‌مندگاری و رازقی نصرآباد (۱۴۰۱)؛ گلابی و همکاران (۱۳۹۹)؛ ترابی و شیدانی (۱۳۹۸)؛ شمس قهفرخی و همکاران (۱۴۰۱)؛ رازقی نصرآباد و همکاران (۱۳۹۵)؛ محمودیانی و رفیعی (۱۴۰۱)؛ شیری و صادقی (۱۴۰۱)؛ چمنی و همکاران (۱۳۹۴)
	مسکن	محمودیانی (۱۳۹۹)؛ ترابی و سراوانی (۱۴۰۲)؛ ترابی و شیدانی (۱۳۹۸)؛ آریانزاد و همکاران (۱۴۰۱)

۵-۱. عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر فرزندآوری

۵-۱-۱. افزایش سطح تحصیلات زنان

تحصیلات نقش مهمی در تمایلات فرزندآوری دارد. هر قدر میزان سواد زنان بیشتر باشد، سن متوسط ازدواج آنها بالاتر است و با افزایش میزان سواد زنان، تعداد متوسط فرزندان آنها کاهش می‌یابد. تحصیلات موجب تحول طرز تفکر زنان می‌شود و با دانش بخشیدن به آنها، راه‌های ارتقای پایگاه اجتماعی آنها را فراهم می‌کند که یکی از این راه‌ها، شرکت در فعالیت اقتصادی و داشتن شغل است (امانی، ۱۳۷۸، ص. ۸۳). نتایج پژوهش صادقی (۱۳۹۵) نشان داد که با افزایش سطح تحصیلات، میانگین تعداد فرزندان به‌دنیاآمده زنان کاهش می‌یابد. یافته‌های پژوهش رازقی نصرآباد (۱۳۹۵) درباره زنان دانشجو نیز نشان داد تحصیلات علاوه‌بر به تأخیر انداختن فرزندآوری، دانش زنان را در کنترل باروری و به‌کارگیری روش‌های مؤثرتر افزایش داده است؛ همچنین زنان با تحصیلات بیشتر، قدرت و استقلال بیشتری برای تصمیم‌گیری در خانواده در مورد زمان فرزندآوری، فاصله موالید و تعداد فرزندان دارند. زنان تحصیلکرده شناخت و تمایل بیشتری نیز به فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و ورزشی دارند. نتایج پژوهش ترابی و شیدانی (۱۳۹۸، ص. ۵۴) نیز نشان داد تحصیلات از جمله متغیرهای تأثیرگذار در سیاست‌های جمعیتی است و با افزایش سطح تحصیلات زنان، گرایش آنها به فرزندآوری نیز کاهش می‌یابد؛ البته یافته‌های پژوهش ترابی و سراوانی در سال ۱۴۰۲ بیانگر وجود

رابطه مثبت بین تحصیلات و زمان مطلوب گذار به والدینی است که می‌توان آن را نشانه‌ای از معکوس شدن جهت رابطه تثبیت‌شده بین تحصیلات و فرزندآوری در ایران در نظر گرفت.

۵-۱-۲. اشتغال زنان

تعارض بین بیشتر مشاغل در اقتصادهای نوین و مراقبت از کودک کاملاً شناخته شده است. بیشترین ناسازگاری در اولین روزها، هفته‌ها و ماه‌های تولد فرزند است. اگر مادر بتواند با تضمین اینکه در پایان مرخصی به همان کار برگردد، از کار خود مرخصی بگیرد، تا حدودی این ناسازگاری کاهش می‌یابد. اگر حقوق دوران مرخصی پرداخت شود، ناسازگاری، بیشتر کاهش می‌یابد. اگر در صورت تمایل مادر برای بازگشت به کار، مراکز مراقبت از کودک با کیفیت بالا در دسترس باشند، به‌ویژه اگر این مراکز در تمام ساعاتی که مادر کار می‌کند، باز باشند، ناسازگاری بیشتر کاهش می‌یابد؛ همچنین سیاست‌های غیرمستقیم یعنی سیاست‌هایی که برای مقاصد غیر از تأثیر بر باروری وضع شده‌اند، می‌توانند نقش زیادی داشته باشند؛ برای مثال، نیروی سیاست‌های مختلفی را با هدف افزایش مشارکت زنان در بازار کار وضع کرد؛ اما بسیاری از این سیاست‌ها منجر به باروری نزدیک به سطح جانشینی نیز شد (ریندفس و کیم چو، ۱۴۰۰، صص. ۴۱ و ۴۷).

در بین مطالعات داخلی، نتایج برخی پژوهش‌ها (صادقی، ۱۳۹۵؛ صادقی و شیری، ۱۴۰۱) نشان داده است که زنان شاغل در مقایسه با هم‌تایان خانه‌دار خود از باروری پایین‌تری برخوردارند؛ اما همان‌طور که در اثر صادقی (۱۳۹۵) به نقل از Matysaik, 2009) بیان شده است، اشتغال صرف زنان باعث کاهش باروری نمی‌شود بلکه آنچه در رابطه وضعیت شغلی و باروری تعیین‌کننده است، نوع شغل و بخش شغلی است. اشتغال در بخش‌های مدرن اقتصاد نظیر خدمات عمومی و دولتی و صنعت، محدودکننده باروری است. برعکس، اشتغال در بخش‌های سنتی مانند دامداری و کشاورزی نه تنها نمی‌تواند باروری را محدود کند بلکه به دلیل نیاز به نیروی کار فرزندان، مشوق باروری بیشتر نیز است. علاوه بر این، اثرگذاری اشتغال بر باروری به سیاست‌های حمایتی از زنان شاغل نیز بستگی دارد. بر اساس تجارب جهانی در کشورهایی که سیاست‌های حمایتی خانواده‌محور^۱ برای ترکیب کار و بچه در زندگی زنان شاغل وجود نداشته باشد، اشتغال زنان اثر منفی بر باروری دارد،

1. family friendly policies

برعکس در کشورهایی که سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی خانواده‌محور وجود دارد، رابطه اشتغال زنان و باروری مثبت است.

یافته‌های پژوهش میرزایی و شمس قهفرخی (۱۳۹۳) در میان نمونه ۵۵۲ نفری از زنان ۲۰-۴۰ ساله شهر اصفهان نیز نشان داد زنانی که شغل ثابت، با امنیت بیشتر و درآمد بالاتر دارند و احساس می‌کنند می‌توانند از عهده مراقبت از فرزندان برآیند، فرزندآوری سریع‌تر و بالاتری دارند. به اعتقاد آنها کاهش باروری زنان ناشی از فعالیت اقتصادی آنها نیست بلکه ویژگی‌های شغلی زنان (جایگاه شغلی، ساعت کار، نوع قرارداد شغلی، وضعیت شغلی، مقدار حقوق، فراهم نبودن شرایط شغلی دوستدار خانواده و...) است که باعث کاهش باروری آنها می‌شود. در واقع دلیل پایین بودن باروری زنان شاغل این است که ساختارهای شغلی در کشور متناسب با فرزندآوری تعریف نشده است، پس اشتغال زنان باید به گونه‌ای طراحی شود که زنان در عین شاغل بودن و تحصیلات دانشگاهی بتوانند فرزندآوری هم داشته باشند. شمس قهفرخی (۱۳۹۷) در پژوهشی دیگر درباره زنان شاغل شهر اصفهان نشان داد زنان شاغل پاره‌وقت نسبت به زنان شاغل تمام‌وقت، تعداد بیشتری فرزند به دنیا می‌آورند و با افزایش شغل‌های پاره‌وقت و در نتیجه آن، کاهش سطح فشار شغلی زنان، زمینه افزایش باروری فراهم می‌شود.

۵-۱-۳. مشارکت اجتماعی

نتایج پیمایش عباسی شوازی و خواجه صالحی (۱۳۹۲، ص. ۶۲) در بین ۴۰۰ زن همسردار دارای فرزند واقع در سنین باروری در شهر سیرجان نشان داد با افزایش استقلال تصمیم‌گیری، تحصیلات و مشارکت اجتماعی زنان، تمایل به فرزندآوری کاهش می‌یابد. به اعتقاد آنها مشارکت اجتماعی زنان و فعالیت آنها در امور اجتماعی از جمله متغیرهای تأثیرگذار است. با توجه به اینکه زنان از طریق رسانه‌های جمعی و گروه‌های دوستی با بسیاری از کلاس‌ها و امکانات آموزشی و تفریحی و انجمن‌های اجتماعی و فرهنگی آشنا شده‌اند و حتی با وجود نداشتن تحصیلات عالی و شغل در این مکان‌ها حضور پیدا می‌کنند و به فعالیت می‌پردازند، این امر موجب می‌شود زنان وقت بیشتری را در خارج از خانه صرف کنند و برای داشتن فرصت انجام این فعالیت‌ها، فرزند کمتری به دنیا بیاورند. آنها توجه به سیاست‌های خانواده‌محور را در ترکیب نقش‌های مادری و اجتماعی مؤثر می‌دانند و معتقدند با وجود سیاست‌های خانواده‌محور، زنان می‌توانند در حالی که به فرزندان خود رسیدگی می‌کنند، به فعالیت‌های بیرون از منزل از جمله تحصیل، اشتغال و فعالیت‌های اجتماعی نیز بپردازند.

۴-۱-۵. افزایش قدرت زنان در خانواده

افزایش سطح تحصیلات و اشتغال زنان به افزایش قدرت زنان در خانواده می‌انجامد. به‌طوری‌که زنان بیش از گذشته در تصمیمات مربوط به خانواده نقش دارند. در پژوهش‌های مختلفی از افزایش قدرت و توانمندی زنان در خانواده و در نتیجه نقش بیشتر آنها در تصمیمات مختلف از جمله تعداد فرزندان، نحوه گذران اوقات فراغت و... صحبت شده است. برای مثال یافته‌های پژوهش محمودیانی و همکاران (۱۳۹۸) نشان داد با افزایش قدرت زنان در خانواده، باروری ایدئال، باروری خواسته و تعداد فرزندان زنده به‌دنیاآمده زنان کاهش می‌یابد. یافته‌های پژوهش کاوه‌فیروز و کرمی (۱۳۹۴) نیز نشان داد بین ساختار قدرت در خانواده و تعداد فرزندان رابطه معکوس وجود دارد. به این معنی که وقتی قدرت زن در خانواده افزایش می‌یابد، باروری کاهش می‌یابد.

۵-۱-۵. حمایت رسمی

در پژوهش عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳، ص. ۴۸) در ۴ استان گیلان، یزد، سیستان و بلوچستان و آذربایجان غربی بیشتر پاسخگویان در نواحی شهری و روستایی معتقد بودند که امروزه تشویق و حمایت‌های دولت نمی‌تواند در فرزندآوری بیشتر خانواده‌ها مؤثر باشد. در استان‌های یزد و آذربایجان غربی به ترتیب حدود ۸۳ و ۷۴ درصد زنان، بر عدم تأثیر برنامه‌های تشویقی دولت برای افزایش باروری تأکید کردند، درحالی‌که در استان سیستان و بلوچستان حدود ۵۶ درصد زنان معتقد به عدم تأثیر برنامه‌های تشویقی در مورد افزایش باروری بودند. یافته‌های پژوهش قاسمی اردهایی و همکاران (۱۳۹۳) نیز نشان داد همه زنان مورد بررسی با سطوح اجتماعی و اقتصادی مختلف، تمایلی برای افزایش فرزندآوری از طریق سیاست‌های تشویقی افزایش مولید ندارند. به اعتقاد زنان بسته‌های تشویقی، بلندمدت نیست و نمی‌تواند تضمینی برای بهبود وضعیت زندگی فرزندان‌شان در آینده باشد.

یافته‌های پژوهش کیفی رازقی نصرآباد و باستانی (۱۴۰۰، صص. ۲۳۵-۲۳۶) درباره زنان شاغل ساکن در تهران با تجربه مرخصی زایمان نیز نشان داد اجرای مرخصی زایمان و افزایش مدت آن توانسته است فرصتی برای فرزندآوری در زمان مناسب و جلوگیری از تأخیر طولانی آن فراهم کند، ولی به دلیل موانع نهادی متعدد، برای تحقق ایدئال‌ها و افزایش تعداد فرزندان قصدشده کافی نیست. به نظر محققان فوق، مرخصی زایمان به تنهایی و به‌طور مجزا نمی‌تواند باعث افزایش تعداد فرزندان

شود و لازم است ضمن تأمین شرایط اقتصادی - اجتماعی مناسب برای فرزندآوری، مجموعه‌ای از سیاست‌های حمایتی، به‌ویژه برای دسترسی به خدمات عمومی مراقبت از کودک و انعطاف‌پذیری بازار کار اتخاذ شود. حمایت قانونی از زنان شاغل و فراهم کردن شرایط فرزندآوری برای آنها در همه محیط‌هایی که زنان در آنها شاغل هستند، می‌تواند به فرزندآوری آنها کمک کند. ارائه امکانات سازمانی متناسب با دوران بارداری و شیردهی در محل کار، از جمله وجود مکان استراحت در زمان بارداری و شیردهی در محل کار، وجود مدرسه و مهد کودک در نزدیکی محل کار، افزایش کیفیت مهد کودک، وجود سرویس ایاب و ذهاب در مدت بارداری و در طول دوران شیردهی در محل کار، دریافت طرح‌های تشویقی برای فرزندآوری در قالب مرخصی تشویقی، پایه تشویقی یا کارانه از طرف کارفرما، تطبیق و تنظیم ساعت کار مهد کودک با ساعت موظف کار، تشویق بخش خصوصی و جبران هزینه‌های ناشی از مرخصی زایمان توسط دولت از طریق معافیت مالیاتی یا تخفیف بیمه، انعطاف‌پذیری ساعات و محیط کار، تسهیل و تأمین امکان دورکاری برای متقاضیان و... از پیشنهادات پژوهشگران فوق بود.

یافته‌های پژوهش کیفی شمس قهفرخی و همکاران (۱۴۰۰، ص. ۷۹) درباره چالش‌های اجرای سیاست‌های تشویقی فرزندآوری در شهر اصفهان نیز بیانگر نارسایی مشوق‌ها در ایجاد انگیزه فرزندآوری در میان افراد غیرمتمایل به فرزندآوری است. بر اساس یافته‌ها نگاه به فرزندآوری به مثابه امری خصوصی، ناکافی و بی‌ارزش بودن مشوق‌ها، ابهام در سیاست‌گذاری از تصویب تا اجرا، سیاست‌گذاری‌های کمی‌گرای کیفیت‌گریز، سیاست‌های موقتی و مقطعی، موجب بی‌اعتمادی نهادی و غیرنهادی شده است. به نظر نویسندگان این نوع عوامل، همسوسازی خواست افراد با سیاست‌ها را دشوار و پیچیده کرده و موفقیت سیاست‌های حامی فرزندآوری، در گرو اعتماد متقابل مردم و دولت است.

۵-۱-۶. حمایت غیررسمی

منظور از حمایت غیررسمی، حمایتی است که فرد از خانواده، اقوام و دوستان دریافت می‌کند. یافته‌های پژوهش ترابی و سراوانی (۱۴۰۲، ص. ۱۳۰) نشان داد

۱. مشارکت‌کنندگان این پژوهش، سیاست‌های تشویقی را صرفاً اقتصادی می‌دانستند و از این جهت معتقد بودند که این سیاست‌ها فقط اقشار کمتر برخوردار را تحت تأثیر قرار می‌دهد و در آن اقشار برای فرزندآوری انگیزه ایجاد می‌کند (شمس قهفرخی و دیگران، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۶).

انتقال میراث پدری به فرزندان و حمایت‌های اقتصادی از جانب آنها منجر به تسریع فرزندآوری و افزایش باروری در میان نسل دوم می‌شود. به‌عبارت‌دیگر افرادی که حمایت‌های اقتصادی بیشتری از خانواده پدری دریافت می‌کنند و انتقال ثروت و دارایی پدری (مانند مسکن و سرپناه) به آنها بیشتر است، زودتر بچه‌دار می‌شوند. به‌طوری که زوجین ساکن در ملک پدری نسبت به زوجین صاحبخانه یا مستأجر، تمایل به فرزندآوری سریع‌تری داشتند. در پژوهش رازقی نصرآباد و همکاران (۱۳۹۵، ص. ۶۸) نیز برخی از زنان نداشتن حامی یا کمک در نگهداری از فرزند را از علل تک‌فرزندی ذکر کردند. این موضوع به‌ویژه از سوی زنان شاغل مطرح شده بود. آنها برای نگهداری از فرزند از اهمیت حمایت خویشاوندان نزدیک از جمله مادر و مادرشوهر سخن گفتند و اینکه نبود این منابع حمایتی، آنها را از قصد فرزندآوری باز داشته است.

۵-۱-۷. کیفیت روابط زوج‌ها

مؤلفه‌هایی مانند رضایت از زندگی مشترک، وجود روابط محبت‌آمیز، احساس اطمینان از پایداری و دوام زندگی زناشویی و... در کیفیت روابط زوج‌ها مورد بحث است. رجعتی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش خود در بین ۵۴۰ نفر (۲۷۰ زوج) در طول سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷ در مشهد نشان دادند با افزایش نمره کیفیت ارتباط زوج‌ها، انگیزه‌های باروری در زنان شاغل و همسران آنها افزایش می‌یابد. نتایج پژوهش محمودیانی و عابدی (۱۴۰۱) نیز نشان داد با افزایش میزان خشونت خانگی علیه زنان، قصد فرزندآوری آنها کاهش می‌یابد. بر اساس یافته‌های پژوهش مشفق و همکاران (۱۳۹۹) نیز هرچقدر پایداری و دوام زندگی زناشویی و اطمینان زوجین از ادامه رابطه زناشویی خود از سطح بالاتری برخوردار باشد، تمایل زوجین به باروری نیز بیشتر خواهد بود.

۵-۱-۸. تحولات خانواده

تغییر جایگاه زنان، افزایش فرصت‌های اشتغال و بهبود موقعیت اقتصادی و اجتماعی زنان، تغییر در روابط زوجین، افزایش سن ازدواج، دگرگونی ارزش‌ها، تغییر نگرش به نقش‌های خانوادگی (زن، شوهر، والدین و فرزندان)، افقی شدن ساختار قدرت در ارتباط میان والدین و فرزندان، شکاف نسلی، افزایش تجرد، افزایش طلاق، گسترش دایره اختیار پسران و دختران در انتخاب همسر و... از جمله تحولاتی است که در

خانواده‌ها پدیده آمده است. نادری بنی و همکاران (۱۴۰۰، ص. ۱۵۳) در پژوهش خود افزایش دختران ازدواج‌نکرده و افزایش زنان مطلقه را دارای تأثیر بسیاری در کاهش باروری دانسته‌اند. طبق بررسی‌های آنها، تعداد زنان بدون همسر ۱۵-۴۹ ساله در سرشماری‌های سال‌های ۸۵، ۹۰، ۹۵ به ترتیب ۷۱۵۸۴۳۰، ۶۶۵۶۱۰۴، و ۵۷۲۰۵۲۵ نفر بوده است. تعداد زنان مطلقه نیز در سرشماری‌های ۸۵، ۹۰، ۹۵ به ترتیب ۹۴۰۴۰، ۱۴۲۸۴۱، ۱۸۱۰۴۹ نفر بوده است. پژوهش علی‌مندگاری و رازقی نصرآباد (۱۴۰۱، صص. ۴۲۱-۴۲۲) در یزد نشان داد یکی از نگرانی‌های والدین، تعارض بین ارزش‌های اخلاقی مذهبی خانواده با انتظارات نقش‌ها و ارزش‌هایی است که گروه‌های اجتماعی و جامعه به فرد منتقل می‌کنند. از دید مشارکت‌کنندگان تحقیق، مواجهه با ارزش‌های متعارض شامل مؤلفه‌هایی مانند مسائل تربیتی، کاهش باورهای دینی فرزندان، کم‌رنگ شدن اعتقادات مذهبی، تفاوت نسلی جهان‌بینی والدین و فرزندان، عدم آشنایی والدین با شیوه تربیت نسل جدید، فضای مجازی فاقد کنترل، تعامل با گروه همسالان ناشناس، عدم تطابق مهارت‌های والدینی با واقعیات پیش‌رو، تردید در مورد اولویت ادامه تحصیل و کسب شغل، تفاوت در ارزش‌های ازدواج و همسرگزینی والدین و فرزندان، سست‌شدن کنترل والدین بر فرزندان و کاهش گفتمان خانوادگی بود. آنها یکی از مهم‌ترین تحولات را برجسته‌تر شدن تفاوت‌های ارزشی و بین‌نسلی میان فرزندان و والدین می‌دانستند که خانواده‌ها را در معرض چالش‌های جدی قرار داده است.

۵-۱-۹. توسعه شبکه اجتماعی

در کنار متغیرهای جمعیتی مانند سن، تحصیلات و درآمد، هنجارها و رفتارهای باروری افراد مهم در شبکه اجتماعی مانند برادر، خواهر و دوستان و نیز حمایت خانوادگی، تأثیر معناداری در نیات و رفتارهای باروری زنان دارد. باروری نه‌تنها تحت تأثیر خصوصیات فردی و جمعیت‌شناختی است بلکه از خصوصیات و رفتارهای افرادی که فرد با آنها در تعامل است و شبکه اجتماعی نیز که به آن تعلق دارد، تأثیر می‌پذیرد. سازوکار این اثرگذاری از طریق فرایندهای یادگیری، سرایت، نفوذ و فشار اجتماعی است (صادقی و محسن‌آبادی، ۱۳۹۶، ص. ۸۷).

۵-۱-۱۰. احساس امنیت

نتایج پژوهش عباسی و همکاران (۱۳۹۹) در تهران و پژوهش عباسی و خانی

(۱۳۹۵) در سنج وجود رابطه معنادار بین امنیت اقتصادی و باروری را تأیید کرده است. مدیری و تنها (۱۴۰۱) نیز در پژوهش خود نشان دادند هرچه احساس امنیت اقتصادی، عمومی، سیاسی و قضائی بیشتر باشد، تعداد فرزندان زنده‌به‌دنیا آمده، ایدئال و قصدشده بیشتر است.

۵-۱-۱۱. عدم توانایی در ایجاد هماهنگی بین کارهای بیرون از خانه و بچه‌داری

یافته‌های پژوهش ترابی و شیدانی (۱۳۹۸) نشان داد زنان مورد مطالعه از ناتوانی در ایجاد هماهنگی بین نقش‌های کاری - تحصیلی و مادری رنج می‌برند. آنها همچنین در ایجاد تعادل بین کارهای خانه و آموزش و پرورش فرزندان خود احساس ناتوانی می‌کردند و ناتوانی در ایجاد هماهنگی بین امور فوق بر گرایش به کم‌فرزندگی تأثیر دارد. در پژوهش رازقی نصرآباد و همکاران (۱۳۹۵، صص. ۶۴-۶۵) نیز زنان شاغل، ناسازگاری کار و فرزندآوری را دلیل تک‌فرزندگی خود بیان کردند. آنها از یک‌طرف نگران مسئولیت‌های داخل منزل و از طرف دیگر، نگران مسئولیت‌ها و نقش‌های اجتماعی بیرون از منزل هستند. آنها برای حفظ موقعیت شغلی یا حفظ شرایط زندگی ترجیح می‌دادند فقط یک فرزند داشته باشند.

۵-۲. عوامل فرهنگی تأثیرگذار بر فرزندآوری

۵-۲-۱. باورهای مذهبی

بر اساس یافته‌های پژوهش چابکی و همکاران (۱۳۹۷) نیز زنانی که باورهای مذهبی بیشتری در خصوص فرزندآوری داشتند، گرایش بیشتری به بارداری نشان داده‌اند؛ همچنین نتایج پژوهش علیزاده اقدم و همکاران (۱۴۰۱) نشان داد با افزایش میزان دینداری زنان، رفتار باروری و فرزندآوری آنها افزایش می‌یابد. نتایج پژوهش مدیری و رازقی نصرآباد (۱۳۹۴، ص. ۱۵۴) در شهر تهران هم نشان داد که دین نقش هدایت‌گر و تعیین‌کننده خود را در نیت باروری همچنان حفظ کرده است. قصد باروری متأثر از دینداری است و این تأثیر دینداری در حضور متغیرهای اقتصادی اجتماعی اثرگذار، همچنان پابرجاست. با افزایش دینداری، تعداد فرزندان قصدشده در سطح معناداری افزایش یافته است.

۲-۲-۵. ارزشمندی فرزندآوری

امروزه زنان در سنین باروری (۱۵-۴۹ ساله) و مردان و زنان جوان (۱۵-۲۹ ساله) اغلب ۲ فرزند را به‌عنوان تعداد مطلوب فرزند در نظر می‌گیرند و نتایج مطالعات، بیانگر ارزش و هنجار دوفرزندگی برای زنان ایرانی است؛ بنابراین هرچند تمایلات فرزندآوری و ارزش فرزند در طول زمان تغییر کرده است، فرزند در جامعه ما همچنان ارزشمند تلقی می‌شود و گذار به مادری اهمیت زیادی دارد. درحقیقت داشتن فرزند و مادر شدن، یکی از ارزش‌های غالب در ایران است و برخلاف گذشته، هویت مادری با داشتن فرزندان کمتر محقق می‌شود (صادقی، ۱۳۹۵، ص. ۲۲۵). نتایج پژوهش عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳، صص. ۷۰-۷۲) در ۴ استان گیلان، یزد، سیستان و بلوچستان و آذربایجان غربی نشان داد اکثر زنان به داشتن ۲ فرزند گرایش دارند. اینکه زنان در همه گروه‌ها، ۲ فرزند را به‌عنوان تعداد ایدئال مطرح می‌کردند، در وهله اول به‌دلیل عامل اقتصادی و افزایش هزینه‌های زندگی بوده است. تربیت بهتر فرزند (کیفیت فرزندداری) در درجه دوم اهمیت و تنها نبودن فرزند یا ضرورت داشتن خواهر و برادر در مرتبه سوم اهمیت قرار داشته است.

۳-۲-۵. قومیت

هر گروه قومی به‌دلیل ارزش‌های فرهنگی خاص خود، رفتارهای باروری متفاوتی را تجربه می‌کند. در فرهنگ بعضی گروه‌های قومی ممکن است خانواده‌های بزرگ و پرجمع ارزش والایی داشته باشند یا روش‌های معینی از کنترل مولید در میان آنها ممنوع شده باشد یا گرایش زیادی به ترجیح فرزند پسر بر دختر وجود داشته باشد یا در رفتارهای باروریشان به‌شدت تقدیرگرا باشند. تأکید والدین برای دستیابی به ترکیب جنسی مناسب در مورد فرزندان نیز موجب افزایش گرایش به باروری می‌شود (صادقی و فراش، ۱۳۹۸، ص. ۱۳۸). صادقی در پژوهش خود (۱۳۹۵، صص. ۲۲۶-۲۲۷) نشان داده است که وابستگی قومی افراد، یکی از عوامل فرهنگی تأثیرگذار بر الگوهای باروری است و درک رفتارها و نگرش‌های باروری، نیازمند توجه به تنوع قومی و مذهبی آنهاست. به اعتقاد وی تنوع قومی یک عامل بازدارنده قوی برای همگرایی جمعیت‌شناختی، به‌ویژه در جوامع متکثر به‌لحاظ قومی - فرهنگی مانند ایران است. بررسی روند تحولات باروری گروه‌های مختلف قومی در ایران، بیانگر همگرایی در روند و تفاوت در سطوح است. بدین معنی که باروری همه گروه‌های قومی از دهه ۱۳۶۰ روند کاهشی داشته است. باین‌حال، زمان آغاز و سرعت کاهش

باروری آنها یکسان نبوده است؛ برای مثال، هنوز گروه‌های قومی عرب و به‌ویژه بلوچ در مرحله انتقالی هستند و باروری آنها بالای سطح جانشینی است. گروه‌های قومی کرد، لر و ترک تقریباً به پایان مرحله انتقال باروری رسیده‌اند و باروری‌شان در سطح جانشینی است. باروری فارس‌ها، گیلک‌ها و مازندرانی‌ها زیر سطح جانشینی است. یافته‌های پژوهش صادقی و فراش (۱۳۹۸) در بین ۳۸۴ نفر از زنان متأهل ۱۵-۴۹ ساله کرد و ترک در شهر ماکو نیز نشان داد ارزش داشتن فرزند زیاد (سه فرزند و بیشتر) در بین کردها بیشتر از ترک‌ها است. در بین زنان هر دو گروه قومی، هنوز ترجیح جنسی فرزند پسر وجود دارد؛ اما این ترجیح در بین زنان کرد بیشتر از زنان ترک است. نتایج تحلیل چندمتغیره، تأثیر مستقل قومیت بر میزان ترجیح جنسی و ارزش‌گذاری فرزندان را نشان داد و با وجود کنترل اثر متغیرهای جمعیتی، قومیت همچنان تأثیر معناداری بر ترجیح جنسی و ارزش‌گذاری فرزندان دارد. پژوهش بگی (۱۴۰۰) نیز نشان داد قومیت یکی از تعیین‌کننده‌های اصلی در تمایل به کم‌فرزندی است. به‌طوری‌که بلوچ‌ها و عرب‌ها بیش از سایر اقوام تمایل به داشتن فرزندان زیاد و گیلک‌ها بیشترین تمایل به بی‌فرزندی و تک‌فرزندی را داشتند.

۵-۲-۴. دگرگونی‌های ارزشی

همان‌طور که نتایج پژوهش صادقی (۱۳۹۵، ص. ۲۴۰) نشان داده است، بین تغییرات در جهت‌گیری‌های ارزشی و تغییر در روندها، الگوها و رفتارهای باروری رابطه قوی وجود دارد. در بستر دگرگونی‌هایی ارزشی هرچه از اولویت‌های مادی به سمت اولویت‌های ارزشی فرامادی می‌رویم، تعداد فرزندان کاهش می‌یابد؛ همچنین با افزایش میزان فردگرایی، تمایلات فرزندآوری کاهش می‌یابد. استفاده از رسانه‌های جمعی نیز با کاهش رفتارها و تمایلات فرزندآوری همراه است. نقش رسانه‌های برون‌مرزی مانند ماهواره پُرننگ‌تر است و آنها به اشاعه سبک‌های جدید زندگی و هنجارهای فرهنگی مرتبط با فرزندآوری پایین و مطلوبیت خانواده نوین با ابعاد کوچک می‌پردازند. نتایج پژوهش عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳، ص. ۶۶) در ۴ استان گیلان، یزد، سیستان و بلوچستان و آذربایجان غربی درباره نگرش زنان درباره اولویت ازدواج یا ادامه تحصیل دختران‌شان نشان داد در مجموع ۷۲ درصد از زنان به ارجحیت تحصیل با تأکید بر «یافتن فرصت‌های شغلی بهتر» معتقد بودند.

۵-۲-۵. فردگرایی

نتایج پژوهش چابکی و همکاران (۱۳۹۷) نشان داد متغیر گرایش به ارزش‌های فردگرایانه، قوی‌ترین متغیر پیش‌بینی‌کننده گرایش به باروری زنان در سن باروری شهر همدان بوده که با گرایش به باروری زنان، رابطه منفی داشته است. نتایج پژوهش کنعانی و بخشی (۱۳۹۳) نیز نشان داد شاخص‌های فردی‌شدن در کاهش فرزندآوری تأثیر گذارند.

۵-۲-۶. برابرگرایی جنسیتی

یافته‌های پژوهش صادقی و طریقتی تابش (۱۳۹۶: ۸۱-۸۲) نشان داد عوامل فرهنگی نظیر فردگرایی، برابرگرایی جنسیتی و عرفی شدن، تأثیر مستقل و معناداری بر ترجیحات باروری دارند. برابرگرایی جنسیتی با ترجیحات باروری رابطه منفی دارد. افرادی که نگرش برابرگرایی جنسیتی دارند، نسبت به افراد با نگرش‌های جنسیتی سنتی - سلسله‌مراتبی، باروری ایدئال و دلخواه کمتری دارند.

۵-۲-۷. تقسیم کار بین زن و مرد در خانواده

وجود تقسیم کار خانگی بین زنان و مردان و مشارکت مردان در مراقبت از کودکان و انجام کارهای خانه از دیگر مقوله‌های مهم در این بخش است. زنانی که می‌خواهند در خارج از خانه کار کنند، اگر مجبور به انجام همه یا بیشتر کارهای خانه از جمله مراقبت از کودکان باشند، در این صورت احتمالاً تمایلی به بچه‌دار شدن نخواهند داشت، به‌ویژه اگر شغلی داشته باشند که درآمد خوبی دارد و برایشان رضایت‌بخش است (ریندفوس و کیم چو، ۱۴۰۰، ص. ۴۶). هرچه در فرهنگی خاص، تقسیم کار خانگی بین زنان و مردان بیشتر نهادینه شده باشد و مردان نیز در مراقبت از کودکان و انجام کارهای خانه مشارکت داشته باشند، احتمالاً باروری بیشتر خواهد بود. نتایج پژوهش دراهکی و نوبخت (۱۳۹۹) نشان داد زنان در خانواده‌هایی که در آن مردان نیز در مراقبت از فرزند و انجام کارهای خانه مشارکت می‌کنند، ۲/۵۶ برابر بیشتر قصد فرزندآوری دارند.

۵-۲-۸. مصرف فرهنگی

یافته‌های برخی پژوهش‌ها بیانگر تأثیر منفی مصرف رسانه‌ای (علی‌زاده اقدام و دیگران، ۱۴۰۱)، مصرف رسانه‌های خارجی (عباسی و دیگران، ۱۴۰۱؛ صادقی،

۱۳۹۵) بر باروری است. پژوهش عباسی شوازی و اسمعیلی (۱۴۰۰) نیز نشان داد شاخص رسانه‌های جمعی اثر بسیاری بر باروری زنان داشته است.

۳-۵. عوامل اقتصادی تأثیرگذار بر فرزندآوری

۱-۳-۵. وضعیت اقتصادی

در پژوهش‌های مختلف، مشارکت‌کنندگان تحقیق بر تأثیر مهم عوامل اقتصادی بر فرزندآوری تأکید کرده‌اند (رازقی نصرآباد، ۱۳۹۵). زمانی که افراد منابع خود برای برآورده کردن انتظارات اقتصادی‌شان را محدود ببینند، تلاش می‌کنند با محدود کردن بُعد خانواده، انتظارات خود را محقق سازند. در واقع در شرایطی که ثبات و دوام اقتصادی به حداقل خود رسیده و ناامنی اقتصادی در زندگی مشهود است، افراد به جای ازدواج و فرزندآوری، سعی می‌کنند با دستیابی به مراتب تحصیلی بالاتر و شرایط اقتصادی باثبات‌تر، از تعهدات بلندمدت خانوادگی یعنی ازدواج و فرزندآوری اجتناب کنند (عباسی و خانی، ۱۳۹۵، ص. ۹۲). داشتن شغل، امنیت و ثبات شغلی، درآمد کافی و توانایی تأمین هزینه‌های زندگی در برابر وقوع حوادث پیش‌بینی‌شده و پیش‌بینی نشده، توانایی داشتن مسکن (ملکی یا رهنی)، میزان حمایت مالی از شبکه خانواده، داشتن پشتوانه مالی، به داشتن امنیت اقتصادی افراد کمک می‌کند و نقش مهمی در ازدواج و فرزندآوری دارد؛ البته یافته‌های برخی پژوهش‌ها (شیری و صادقی، ۱۴۰۱؛ چمنی و دیگران، ۱۳۹۴) نیز نشان داده است افرادی که وضعیت اقتصادی بسیار مطلوبی دارند، باروری کمتری دارند. معنی یافته مذکور این است که دلیل کاهش فرزندآوری، صرفاً اقتصادی نیست و باید سایر جنبه‌های اجتماعی - فرهنگی را نیز در تحلیل کم‌فرزندآوری مورد توجه قرار داد.

۲-۳-۵. مسکن

هرچه به دست آوردن یک واحد مسکونی، چه به صورت ملکی یا استیجاری آسان‌تر باشد، احتمالاً فرزندآوری زودتر اتفاق می‌افتد و زوجین دارای فرزندان بیشتری خواهند بود (ریندافوس و کیم چو، ۱۴۰۰، ص. ۴۵). بالا بودن قیمت خرید واحدهای مسکونی، عدم امکان دریافت وام‌های مناسب و کافی برای رهن مسکن، نبود سیاست‌های دولتی کارا برای دسترسی جوانان به مسکن، همگی بر تشکیل خانواده و فرزندآوری تأثیر می‌گذارد. نتایج پژوهش محمودیانی (۱۳۹۹) در استان فارس نشان داد سکونت در منازل آپارتمانی، استیجاری و نیز افزایش تعداد خانوارهای ساکن در

یک مکان، احتمال تک‌فرزندی را به‌طور معناداری افزایش داده است؛ همچنین افزایش مساحت زیربنای واحد مسکونی به کاهش معنادار در احتمال تک‌فرزندی انجامیده است. به نظر وی یکی از سیاست‌های لازم برای تحقق باروری بالاتر از یک فرزند و رسیدن به باروری سطح جانشینی در استان، توجه به سیاست‌های حوزه مسکن است. یافته‌های پژوهش آریائزاد و همکاران (۱۴۰۱، ص. ۸۶) هم نشان داد با افزایش مساحت زیربنای واحد مسکونی، درصد بی‌فرزندی بین زنان مورد مطالعه به‌طور معناداری کاهش می‌یابد.

نتیجه‌گیری

هرکدام از عوامل و ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و جمعیتی به تنهایی نمی‌توانند نقش تعیین‌کننده‌ای در باروری داشته باشند و ترکیبی از عوامل مذکور، در گرایش افراد به فرزندآوری مؤثر هستند. همان‌طور که ریندفوس و کیم چو (۱۴۰۰، ص. ۴۷) نیز در اثرشان بیان کردند کشورهایی که باروری بالاتری دارند، از طریق مسیرهای مختلف به این سطوح رسیده‌اند؛ برای نمونه در سال‌های اخیر، نروژ و انگلیس از نظر باروری بسیار شبیه هم بوده‌اند، باین حال بسیاری از سیاست‌های آنها کاملاً با یکدیگر متفاوت است. تنوع عواملی که احتمالاً بر باروری تأثیر می‌گذارند، ارزیابی اثربخشی سیاست‌های مختلف یا توصیه به سیاست‌گذارانی را که تمایل به افزایش باروری در کشورهای خود دارند، دشوار می‌کند.

بر پایه یافته‌های پژوهش می‌توان گفت برخی از عوامل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی تأثیرگذار بر فرزندآوری عبارت‌اند از: توسعه اقتصادی - اجتماعی؛ افزایش سطح تحصیلات؛ اشتغال زنان؛ حمایت رسمی و غیررسمی؛ تحولات خانواده؛ کیفیت روابط زوج‌ها؛ توجه به کیفیت فرزندان تا کمیت؛ احساس امنیت؛ عدم توانایی در ایجاد هماهنگی بین کارهای بیرون از خانه و بچه‌داری؛ توسعه شبکه اجتماعی و تعامل و یادگیری اجتماعی؛ فرهنگ؛ باورهای مذهبی؛ ارزشمندی فرزندآوری؛ قومیت؛ دگرگونی‌های ارزشی؛ فردگرایی؛ تقسیم کار بین زن و مرد؛ مصرف فرهنگی؛ درآمد؛ مسکن؛ هزینه‌های اقتصادی و غیراقتصادی فرزندآوری.

پیشنهادات پژوهش

بر پایه یافته‌ها می‌توان برخی راهکارها را مطرح کرد که عبارت‌اند از:
 ۱- فهم زندگی خانوادگی، کلید فهم جامعه و پیشرفت و ضامن آینده‌ای مطمئن‌تر

و ایمن تر است. با توجه به اینکه با فهم صحیح از خانواده‌ها و داشتن اطلاعات بهتر درباره آنها و درک ماهیت زندگی خانوادگی می‌توان سیاست‌های اجتماعی درستی اتخاذ کرد، انجام پژوهش‌های بیشتر درباره خانواده‌های ایرانی ضرورت دارد. انجام چنین پژوهش‌هایی، علاوه بر کمک به اتخاذ سیاست‌های صحیح برای فرزندآوری، می‌تواند برای حوزه‌هایی مانند خدمات اجتماعی، بهداشت، آموزش و... نیز کمک‌کننده باشد.

۲- با توجه به تنوع و گوناگونی بسیار زندگی‌های خانوادگی به لحاظ عواملی از قبیل ثروت، مسکن، وسیله حمل‌ونقل، فقر، سن، مرگ، از کارافتادگی، بیکاری، فرهنگ، قومیت، دوره‌های زندگی (دوره بچه‌دار شدن، دوره نوزادی یا نوجوان بودن فرزند و...)، تجربه وقایعی خاص (جنگ، تحریم، فجایعی مانند: سیل، زلزله، طوفان و...)، تحصیلات، شغل، اشتغال یا عدم اشتغال زوج، نوع زندگی (شهری، روستایی، عشایری)، تعداد فرزندان، دوقلو یا چندقلو بودن فرزندان، معلولیت یا بیماری فرزندان و... باید تفاوت‌های فراوان در زندگی‌های خانوادگی در مناطق گوناگون را پذیرفت و در همه سیاست‌گذاری‌ها، تنوع و تفاوت خانواده‌ها را مورد توجه قرار داد.

۳- همه سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی به‌ویژه سیاست‌های اشتغال، مسکن، بهداشت و آموزش باید حامی خانواده‌ها در پرورش فرزندان باشد؛ زیرا همان‌طور که نشتاین (۱۹۸۳، ص. ۳۴۶) نیز بیان کرده است جمعیت انسانی سالم، تحصیل کرده و مرفه باید هدف همه باشد.

۴- فقط فرزندآوری نیست که اهمیت دارد بلکه کیفیت پرورش فرزندان و توانایی فرزندپروری نیز مهم است؛ بنابراین در نظر گرفتن دوره‌های آموزشی برای والدگری بسیار اهمیت دارد. از طرف دیگر، کیفیت روابط متقابل میان زوج‌ها و اعضای خانواده و نیز نهادینه‌شدن تقسیم کار بین زنان و مردان و مشارکت مردان در مراقبت از کودکان و انجام کارهای خانه تأثیر بسیار مهمی دارد که در این زمینه هم به آموزش‌های باکیفیت نیاز است. برناردز (۱۳۹۲، ص. ۱۸) در این زمینه می‌گوید: «اگر زندگی خانوادگی تا این حد اهمیت دارد، پس چرا همان‌طور که برای شاغل شدن به مردم آموزش می‌دهیم، برای زندگی خانوادگی آموزش نمی‌دهیم؟».

۵- هرچه ترکیب نقش‌های مادری و شغلی آسان‌تر باشد و ورود مجدد به بازار کار پس از ماندن در خانه برای مراقبت از کودک و نیز دسترسی به کارهای پاره‌وقت آسان‌تر باشد، احتمال رشد باروری نیز بیشتر است؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود با اتخاذ سیاست‌های پایدار خانواده‌محور و فراهم کردن شرایط شغلی دوستدار خانواده، امکان فرزندآوری زنان شاغل تسهیل گردد. در برخی کشورهای

پیشرفته، مراکز مراقبت از کودک با یارانه و با کیفیت بالا در طول ساعات کاری به‌طور گسترده در دسترس است. گرچه این نوع سیاست‌ها در کشورهای پیشرفته بیشتر برای تسهیل مشارکت زنان در نیروی کار تدوین شده است؛ اما به افزایش باروری نیز کمک می‌کند.

۶- یکی از جنبه‌های حیاتی موفقیت سیاست، اعتمادی است که خانواده‌ها به کارایی، پایداری و ثبات سیاست حتی با گذشت زمان طولانی از تصویب آن دارند؛ بنابراین ضرورت دارد در جهت حفظ ثبات و پایداری سیاست‌های دوستدار خانواده تلاش‌های لازم انجام شود.

۷- تفاوت‌های باروری در نواحی مختلف، تحت تأثیر تفاوت‌ها به‌لحاظ ویژگی‌های فرهنگی، میزان توسعه‌یافتگی، دسترسی به امکانات آموزشی، بهداشتی، جاده، میزان درآمد و... است؛ بنابراین سیاست‌های جمعیتی باید متناسب با استان و ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن اتخاذ شود.

۸- اتخاذ تدابیر و اقداماتی برای پیشگیری از حوادث ناشی از کار، پیشگیری از حوادث رانندگی، پیشگیری از بیماری‌ها و مرگ‌ومیرهای ناشی از آلودگی هوا نیز با تأثیرگذاری که بر سلامت و طول عمر انسان‌ها دارد، می‌تواند مانعی برای از دست رفتن جمعیت فعلی کشور باشد.

۹- سیاست‌گذاران باید قبل از هر اقدامی، نظرسنجی‌های بسیار گسترده‌ای را در میان جوانان انجام دهند تا به عوامل مؤثر بر تصمیم‌گیری آنها در زمینه فرزندآوری پی ببرند. با آگاهی از این عوامل و آشنایی با محدودیت‌ها و تسهیل‌کننده‌های فرزندآوری در جامعه، می‌توان به سیاست‌گذاری مطلوب در این زمینه پرداخت.

۱۰- از آنجایی که نهادها، سیاست‌ها، فرهنگ و تاریخ کشورها بر سطح باروری تأثیر می‌گذارند، انجام پژوهش‌های دیگر درباره عوامل مذکور ضرورت دارد.

تشکر و قدردانی

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «مطالعه تطبیقی کشورهای ایران، ترکیه، مالزی و اندونزی در خصوص عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مؤثر بر باروری زوجها» است که با حمایت مالی مرکز مطالعات و همکاری‌های علمی بین‌المللی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال ۱۴۰۳ انجام شده است. شایسته است از مسئولان مرکز فوق به‌دلیل حمایت مالی از این پژوهش تشکر و قدردانی شود.

فهرست منابع

- آریائزاد، هنگامه؛ کرد زنگنه، جعفر و شریفی، منصور (۱۴۰۱). شیوع بی‌فرزندگی طول عمر در استان خوزستان و عوامل همبسته با آن. *مطالعات راهبردی زنان*، ۲۵(۹۷)، ۷۳-۹۸.
- آقایاری هیر، توکل؛ فرخی نکارستان، مینا و لطیفی مجره، سیده‌صدیقه (۱۳۹۵). فرزندآوری به‌مثابه مخاطره (مطالعه کیفی زمینه‌های کم‌فرزندگی در شهر تبریز). *مطالعات راهبردی زنان*، ۱۹(۷۳)، ۷-۳۳.
- اسمیت، جرمی آدام (۱۳۹۱). *زنان شاغل، مردان خانه‌دار: جایجایی نقش‌های خانوادگی در آمریکا*. ترجمه محمدمهدی لیبی. تهران: نشر علم.
- افرا، هادی؛ ایار، علی؛ الیاسی، مجید و دانش، یونس (۱۴۰۱). اهمیت فرزندآوری در جامعه فردگرا (مورد مطالعه شهر بجنورد). *پژوهش‌نامه زنان*، ۱۳(۲)، ۲۳-۴۳.
- امانی، مهدی (۱۳۷۸). *جمعیت‌شناسی جهان*. تهران: سمت.
- برناردز، جان (۱۳۹۲). *درآمدی به مطالعات خانواده*. ترجمه حسین قاضیان. تهران: نشر نی.
- بگی، میلاد (۱۴۰۰). تمایل به بی‌فرزندگی و تک‌فرزندگی در میان زوجین تازه‌ازدواج‌کرده در ایران. *پایش*، ۲۱(۱)، ۶۹-۷۹.
- بگی، میلاد؛ صادقی، رسول و حاتمی، علی (۱۴۰۰). تمایل به فرزندآوری در ایران: تعیین‌کننده‌ها و محدودیت‌ها. *فصلنامه مطالعات راهبردی فرهنگ*، ۴(۴)، ۵۹-۷۹.
- تاج‌بخش، غلامرضا (۱۳۹۹). مطالعه زمینه‌ها و بسترهای کاهش نرخ باروری: پژوهش کیفی. *فصلنامه جمعیت*، ۱۱۳ و ۱۱۴، ۶۹-۹۶.
- ترابی، فاطمه و سراوانی، کاظم (۱۴۰۲). مالکیت مسکن و ترجیح زمان‌گذار به والدینی در ایران. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۸(۳۶)، ۹۳-۱۳۸.
- ترابی، فاطمه و شیدانی، رضا (۱۳۹۸). بررسی عوامل مؤثر بر گرایش زنان ۱۵-۴۹ ساله ساکن شهر تهران به فرزندآوری کمتر. *مطالعات زن و خانواده*، ۷(۲)، ۳۱-۶۳.
- ثمنی، لیلا؛ کوه‌پیما رونیزی، زهرا و کوه‌پیما رونیزی، سمیه (۱۳۹۹). تأثیر حمایت قانونی از زنان شاغل در دوره بارداری و شیردهی بر تمایل ایشان به فرزندآوری. *پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده*، ۸(۱۹)، ۱۱۷-۱۳۲.
- ثنون، اولیویر (۱۴۰۰). تأثیر سیاست‌های خانواده بر باروری در فرانسه: درس‌هایی از گذشته و چشم‌اندازهایی برای آینده. در رونالد آر ریندوفوس و منیجا کیم چو.

- باروری پایین، نهاده‌ها و سیاست‌ها (۱۱۱-۱۵۶). ترجمه حجیه بی‌بی رازقی نصرآباد. تهران: مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.
- چابکی، ام‌البنین؛ سیدان، فریبا و ساعتی معصومی، طاهره (۱۳۹۷). ارزش‌های فرهنگی و گرایش به فرزندآوری در زنان ۱۵-۴۹ ساله شهر همدان. *مطالعات جنسیت و خانواده*، ۱۶(۱)، ۱۲۶-۱۰۵.
- چمنی، سولماز؛ شکرپیگی، عالییه و مشفق، محمود (۱۳۹۵). مطالعه تعیین‌کننده جامعه‌شناختی فرزندآوری (موردکاوی: زنان متأهل شهر تهران). *فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ۵(۲۰)، ۱۶۵-۱۳۷.
- چمنی، سولماز؛ مشفق، محمود و شکرپیگی، عالییه (۱۳۹۴). مطالعه چالش‌های فرزندآوری در شهر تهران با تأکید بر روش ترکیبی. *مطالعات جنسیت و خانواده*، ۱۳(۱)، ۳۸-۹.
- دراهمی، احمد و نوبخت، رضا (۱۳۹۹). تأثیر برابری جنسیتی درون خانواده بر قصد فرزندآوری زنان نقاط شهری استان بوشهر. *زن در توسعه و سیاست*، ۱۸(۱)، ۱۷۲-۱۵۱.
- راد، فیروز و ثوابی، حمید (۱۳۹۴). بررسی گرایش به باروری و عوامل اجتماعی مرتبط به آن (مطالعه موردی زنان متأهل ۱۵-۵۰ ساله ساکن شهر تبریز). *مطالعات زن و خانواده*، ۳(۱)، ۱۵۵-۱۲۷.
- رازقی نصرآباد، حجیه بی‌بی (۱۳۹۵). چگونگی تأثیرگذاری تحصیلات زنان بر تأخیر در فرزندآوری: نتایج یک مطالعه کیفی در بین دانشجویان دانشگاه‌های تهران. *فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ۵(۲۰)، ۱۶۷-۱۹۰.
- رازقی نصرآباد، حجیه بی‌بی و باستانی، سوسن (۱۴۰۰). مرخصی زایمان و ارتباط آن با تصمیمات باروری در زنان شاغل. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۶(۳۲)، ۲۳۹-۲۰۵.
- رازقی نصرآباد، حجیه بی‌بی؛ حسینی، زینب و شیخی، محمدتقی (۱۳۹۵). تجربه زیسته زنان شهر شهریار از تک‌فرزندی با تأکید بر چرایی و پیامدهای آن. *نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران*، ۱۱(۲۲)، ۴۳-۸۲.
- رجعتی، ریحانه؛ خدیوزاده، طلعت؛ اسماعیلی، حبیب‌الله و دانش، فرشته (۱۴۰۱). ارتباط کیفیت رابطه زوجین با انگیزه‌های باروری در زنان شاغل و همسران آنها. *مجله پرستاری و مامایی*، ۲۰(۲)، ۱۵۵-۱۶۲.
- ریندفوس، رونالد آر و چو، مینجا کیم (۱۴۰۰). مروری بر مسیرهای مختلف باروری

- پایین و بسیار پایین. در رونالد آر ریندفسوس و منیجا کیم چو. باروری پایین، نهادها و سیاست‌ها (۳۱-۴۸). ترجمه حجیه بی‌بی رازقی نصرآباد. تهران: مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۷۱). مجموعه مباحث جمعیتی: جمعیت و توسعه (مجموعه مقالات). تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- شمس قهفرخی، فریده؛ عسکری ندوشن، عباس؛ عینی زیناب، حسن؛ روحانی، علی و عباسی شوازی، محمدجلال (۱۴۰۱). در دوراهی تصمیم به فرزندآوری: واکاوی چالش‌های فردی و اجتماعی فرزندآوری در بستر باروری پایین در شهر اصفهان. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۸۸(۴)، ۱-۲۸.
- شمس قهفرخی، فریده؛ عسکری ندوشن، عباس؛ عینی زیناب، حسن؛ روحانی، علی و عباسی شوازی، محمدجلال (۱۴۰۰). چالش‌های اجرای سیاست‌های تشویقی فرزندآوری: مطالعه‌ای کیفی در شهر اصفهان. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۶(۳۲)، ۷۹-۱۱۲.
- شمس قهفرخی، مه‌ری (۱۳۹۴). برابری و عدالت جنسیتی و رفتارهای باروری در شهر اصفهان. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۰(۲۰)، ۹۵-۱۲۶.
- شمس قهفرخی، مه‌ری (۱۳۹۷). تأثیر مقدار ساعت کاری زنان شاغل بر باروری. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۷۱(۳)، ۱۰۱-۱۱۶.
- شیری، محمد و صادقی، رسول (۱۴۰۱). باروری افتراقی در ایران: شواهدی از پیمایش شاخص‌های چندگانه جمعیت و سلامت ۱۳۹۴. *مطالعات راهبردی زنان*، ۲۴(۹۶)، ۱۷۹-۲۰۲.
- صادقی، رسول (۱۳۹۵). تحلیل بسترهای اجتماعی فرهنگی کاهش باروری در ایران. *فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ۵(۲۰)، ۲۱۷-۲۴۶.
- صادقی، رسول و طریقتی تابش، راضیه (۱۳۹۶). بررسی تأثیر عوامل فرهنگی بر ترجیحات فرزندآوری جوانان در شهر تهران. *دوفصلنامه مطالعات جمعیتی*، ۳(۲)، ۶۳-۸۹.
- صادقی، رسول و فراش، نورالدین (۱۳۹۸). تفاوت‌های قومی در ارزش و ترجیح فرزند زنان در شهر ماکو. *مجله دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه*، ۲(۱۱۵)، ۱۳۱-۱۴۰.
- صادقی، رسول و محسن‌آبادی، بتول (۱۳۹۶). بررسی تأثیر شبکه اجتماعی در رفتار و نیت باروری زنان در شهر تهران. *مطالعات راهبردی زنان*، ۲۰(۷۷)، ۸۷-۱۰۸.
- عباسی شوازی، محمدجلال و اسمعیلی، نصیبه (۱۴۰۰). رسانه، فرهنگ‌سازی و

- باروری: شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر باروری با استفاده از رویکرد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی. *فصلنامه علمی مطالعات راهبردی فرهنگ*، ۱(۱)، ۱۷-۴۶.
- عباسی شوازی، محمدجلال و خانی، سعید (۱۳۹۳). *نامنی اقتصادی و باروری: مطالعه موردی زنان دارای همسر شهرستان سنندج. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۹(۱۷)، ۳۷-۷۶.
- عباسی شوازی، محمدجلال و خانی، سعید (۱۳۹۵). *نامنی اقتصادی و ایده‌آل‌های ازدواج و باروری: مطالعه دو نسل مادران و فرزندان در شهر سنندج. دوفصلنامه مطالعات جمعیتی*، ۲(۲)، ۶۳-۹۹.
- عباسی شوازی، محمدجلال و خواجه صالحی، زهره (۱۳۹۲). *سنجش تأثیر استقلال، مشارکت اجتماعی و تحصیلات زنان بر تمایل به فرزندآوری (مطالعه موردی: شهر سیرجان). نشریه زن در توسعه و سیاست*، ۱۱(۱)، ۴۵-۶۴.
- عباسی شوازی، محمدجلال و دراهکی، احمد (۱۳۹۷). *تأثیر مکانیزم‌های شبکه‌های اجتماعی بر قصد فرزندآوری زنان نقاط شهری استان بوشهر. دوفصلنامه مطالعات جمعیتی*، ۴(۱)، ۷-۳۹.
- عباسی شوازی، محمدجلال؛ ترابی، فاطمه؛ صادقی، رسول و جوادنی‌نیا، عارفه (۱۴۰۲). *حمایت‌های غیررسمی و تمایل به فرزندآوری در بستر باروری پایین: مطالعه شهرهای نوشهر و چالوس. فصلنامه علمی برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۱۵(۵۴)، ۱۸۶-۱۴۷.
- عباسی شوازی، محمدجلال؛ حسینی چاوشی، میمنت؛ مکدونالد، پیترو و دلاور، بهرام (۱۳۸۳). *تحولات باروری در ایران؛ شواهدی از چهار استان منتخب. تهران: وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.*
- عباسی شوازی، محمدجلال؛ رازقی نصرآباد، حجه‌بی‌بی و حسینی چاوشی، میمنت (۱۳۹۹). *امنیت اقتصادی - اجتماعی و قصد باروری در شهر تهران. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۵(۲۹)، ۲۱۱-۲۳۸.
- عباسی شوازی، محمدجلال؛ محمودیان، حسین؛ صادقی، رسول و قربانی، زهرا (۱۳۹۷). *تأثیر جهت‌گیری‌های ارزشی-نگرشی بر ایده‌آل‌های فرزندآوری در ایران. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۳(۲۶)، ۳۷-۶۶.
- عباسی، آمنه؛ صادقی، رسول؛ ملکی، امیر و بالاخانی، قادر (۱۴۰۱). *فرا تحلیل پژوهش‌های مرتبط با عوامل تأثیرگذار بر نگرش‌ها، تمایلات و قصد باروری در ایران. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، ۴(۵۶)، ۶۳-۹۲.

- عرفانی، امیر؛ جهانبخش، رویا و کلانتری، عبدالحسین (۱۳۹۹). فردگرایی و نیات باروری. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۵(۲۹)، ۲۳۹-۲۶۴.
- علیزاده اقدم، محمداقرا؛ آقایی هیر، توکل؛ سلطانی بهرام، سعید و انصاری اوزی، نسرين (۱۴۰۱). تبیین ارتباط مصرف رسانه‌ای و دینداری با رفتار باروری زنان (مورد مطالعه: زنان متأهل ۱۵-۴۹ ساله، شهر تبریز). *فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۴(۱)، ۷۰-۸۴.
- علی‌مندگاری، ملیحه و رازقی نصرآباد، حجه بی‌بی (۱۴۰۱). فرزندآوری، دوگانه‌انگاری مخاطره و اطمینان: مطالعه کیفی در شهر یزد. *فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ۴(۴۵)، ۴۰۳-۴۳۶.
- قاسمی اردهایی، علی؛ راد، فیروز و ثوابی، حمیده (۱۳۹۳). بررسی تغییرات باروری زنان بر حسب موقعیت‌های اجتماعی - اقتصادی زوجین. *مطالعات راهبردی زنان*، ۱۶(۶۳)، ۱۲۵-۱۶۲.
- کاوه فیروز، زینب و کرمی، فریبا (۱۳۹۴). بررسی ابعاد ساختار قدرت در خانواده و رابطه آن با باروری (مطالعه موردی: زنان متأهل شهر تهران). *زن در توسعه و سیاست*، ۱۳(۲)، ۲۹۱-۳۰۸.
- کراودل، اویستاین (۱۴۰۰). باروری نه چندان پایین در نروژ - نتیجه ثروت، ارزش‌های لیبرال، ایدئال‌های برابری جنسیتی و دولت رفاه. در رونالد آر ریندفوس و منیجا کیم چو. *باروری پایین، نهادها و سیاست‌ها (۴۹-۹۸)*. ترجمه حجه بی‌بی رازقی نصرآباد. تهران: مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.
- کنعانی، محمدمین و بخشی، سعادت (۱۳۹۳). گسترش فردگرایی و مسئله کم‌فرزندآوری: مطالعه‌ای در شهر رشت. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۹(۱۸)، ۷-۳۰.
- گلابی، فاطمه؛ آقایی هیر، توکل و آسیابانیان بارنجی، مریم (۱۳۹۹). مطالعه بین‌نسلی ایدئال‌های فرزندآوری زنان (مطالعه زنان متأهل در شهر تبریز). *زن در فرهنگ و هنر*، ۱۲(۳)، ۴۸۹-۵۱۵.
- لوکاس، دیوید و میر، پاول (۱۳۸۱). عوامل زمینه‌ای مؤثر بر باروری. در دیوید لوکاس و پاول میر. *درآمدی بر مطالعات جمعیتی (۱۰۳-۱۲۲)*. ترجمه حسین محمودیان، تهران: دانشگاه تهران.
- مجردیان جبار، طیبه؛ صادقی، رسول و اسماعیلی فلاح، مرضیه (۱۴۰۱). مطالعه

- کیفی فرایند گذار به فرزند سوم در شهر تهران. *مطالعات جنسیت و خانواده*، ۱۱(۱)، ۵۱-۹۰.
- محمدی، نعیمه و صیفوری، بتول (۱۳۹۵). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر ترجیح باروری زنان. *فصلنامه فرهنگی- تربیتی زنان و خانواده*، ۱۱(۳۶)، ۴۹-۷۰.
- محمودیان، حسین؛ شرفی، محمدرضا؛ خوش‌بین، سهیلا و احمدی، احمد (۱۳۸۷). *دانش خانواده*. تهران: سمت.
- محمودیان، حسین؛ عباسی شوازی، محمدجلال و حاجی هاشمی، حمیدرضا (۱۴۰۱). آگاهی، عقلانیت و ساختار نگرش در رژیم‌های باروری: رویکردی شناختی به فرزندآوری. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۷(۳۴)، ۳۹-۷۲.
- محمودیان، حسین؛ کوچانی اصفهانی، مسعود و مقدس، سعید (۱۳۹۴). مصرف رسانه، مدیریت بدن و رفتار باروری. *راهبرد فرهنگ*، ۳۱(۳)، ۱۷۳-۱۹۶.
- محمودیان، سراج‌الدین (۱۳۹۹). بررسی شیوع و عوامل مؤثر بر رفتار تک‌فرزندی در بین زنان: مطالعه موردی در استان فارس. *پایش*، ۲۰(۱)، ۱۰۹-۱۱۷.
- محمودیان، سراج‌الدین و رفیعی، سیده ریحانه (۱۴۰۱). تأثیر متغیرهای جمعیتی و بهداشتی بر احتمال بی‌فرزندی دائمی در بین زنان ایرانی: یک تحلیل دوسطحی. *مجله علوم پزشکی رازی*، ۲۹(۸)، ۳۶-۴۵.
- محمودیان، سراج‌الدین و عابدی، منظر (۱۴۰۱). رابطه بین خشونت خانگی علیه زنان با قصد باروری در آنان: یک پیمایش در شهر صدرآباد. *مجله دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی*، ۲۰(۳)، ۳۰۹-۳۲۰.
- محمودیان، سراج‌الدین؛ احمدی، علی‌یار، عباسی، کبری (۱۳۹۸). بررسی رابطه ساختار قدرت در خانواده و کنش‌های فرزندآوری زنان شهر لار. *مطالعات راهبردی زنان*، ۲۲(۸۵)، ۷۳-۹۸.
- مدیری، فاطمه و تنها، فاطمه (۱۴۰۱). تأثیر احساس امنیت بر رفتار، ایده‌آل و قصد فرزندآوری در تهران. *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، ۱۴(۳)، ۹۳-۱۱۵.
- مدیری، فاطمه و رازقی نصرآباد، حجیه بی‌بی (۱۳۹۴). بررسی رابطه دینداری و قصد باروری در شهر تهران. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۰(۲۰)، ۱۲۷-۱۶۲.
- مدیری، فاطمه و کیانی علی‌آبادی، فاطمه (۱۴۰۲). قصد و ایده‌آل بی‌فرزندی و تک‌فرزندی در شهر تهران. *نشریه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد*، ۱(۴۳)، ۱۵۳-۱۸۲.

مدیری، فاطمه؛ تنها، فاطمه و گیلانی، نرجس (۱۴۰۰). تعیین‌کننده‌های اقتصادی-اجتماعی قصد و رفتار فرزندآوری در مردان شهر تهران. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱۰(۴)، ۱۱۲۳-۱۱۴۷.

مشفق، محمود؛ محمودی، محمدجواد و بهمنی، سلما (۱۳۹۹). احساس اطمینان از پایداری و دوام زندگی زناشویی و رابطه آن با تمایل به فرزندآوری. *فصلنامه جمعیت*، (۱۱۳ و ۱۱۴)، ۱۵-۳۸.

مشفق، محمود؛ مرادی ثانی، قدرت و حسین خانی، سحر (۱۳۹۵). تحلیلی بر رابطه اشتغال و تمایل به فرزندآوری در بین زنان شاغل در آستانه ازدواج در سطح استان‌های کشور. *فصلنامه جمعیت*، (۹۵ و ۹۶)، ۱-۲۴.

میرزایی، محمد (۱۳۸۴). *جمعیت و توسعه با تأکید بر ایران (مجموعه مقالات)*. تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.

میرزایی، محمد و شمس قهفرخی، مهری (۱۳۹۳). اهمیت ویژگی‌های شغلی زنان بر احتمال باروری طی دوره پنج‌ساله ۱۳۹۳-۱۳۸۹ (مطالعه موردی شهر اصفهان). *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۹(۱۷)، ۱۱۳-۱۳۹.

نادری بنی، محسن؛ شریفی، منصور و کردزنگنه، جعفر (۱۴۰۰). تحولات باروری در ایران بر مبنای نسبت توالی زنده‌زایی، ۱۳۸۵-۹۵. *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۱۶(۳۱)، ۱۳۳-۱۵۷.

نیازی، محسن؛ تورنجی‌پور، فاطمه؛ نوروزی، میلاد و عسگری کویری، اسماء (۱۳۹۵). فراتحلیل عوامل اجتماعی مؤثر بر باروری در ایران. *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۷(۲۹)، ۶۹-۱۱۸.

هیوول، ادرسی وندن و مکدونالد، پیتر (۱۳۸۱). ازدواج و طلاق. در دیوید لوکاس و پاول میر. *درآمدی بر مطالعات جمعیتی* (۱۲۳-۱۴۰). ترجمه حسین محمودیان. تهران: دانشگاه تهران.

Bongaarts, John & Watkins, Susan Cotts (1996). Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. *Population and Development Review*, 22(4), 639-682.

Cleland, John & Wilson, Christopher (1987). Demand Theories of the Fertility Transition: An Iconoclastic View. *Population Studies*, 41(1), 5-30.

Easterlin, Richard A. (1975). An Economic Framework for Fertility Analysis. *Studies in Family Planning*, 6(3), 54-63.

Hammel, E. A. (1990). A Theory of Culture for Demography. *Population and Development Review*, 16(3), 455-485.

- Lesthaeghe, Ron (1983). A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe: An Exploration of Underlying Dimensions. *Population and Development Review*, 9(3), 411-435.
- McDonald, Peter (2006). Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and development Review*, 32(3), 485-510.
- McNicol, Geoffrey (1980). Institutional Determinants of Fertility Change. *Population and Development Review*, 6(3), 441-462.
- McNicol, Geoffrey (2006). Policy Lessons of the East Asian Demographic Transition. *Population and Development Review*, 32(1), 1-25.
- North, D. C. (1994). Economic Performance Through Time. *The American Economic Review*, 84(3), 359-368.
- Notestein, Frank W. (1983). Frank Notestein on Population Growth and Economic Development. *Population and Development Review*, 9(2), 345-360.
- Schultz, T. Paul (1983). Theory of Fertility Decline, by John C. Caldwell. *Population and Development Review*, 9(1), 161-168.
- United Nations (2022). *World Population Prospects 2022; Summary of Results*. United Nations. Department of Economic and Social Affairs.

References

- Abbasi Shavazi, Mohammad Jalal; Mahmoudian, Hossein; Sadeghi, Rasoul and Ghorbani, Zahra (2018). The effect of value-attitudinal orientations on childbearing ideals in Iran. *Iranian Demographic Association Letters*, 13(26), 37-66. (In Persian)
- Abbasi Shawazi, Mohammad Jalal and Khajeh Salehi, Zohreh (2013). Measuring the Effect of Independence, Social Participation and Women's Education on the Propensity to Have Children (Case Study: Sirjan City). *Journal of Women in Development and Politics*, 11(1), 45-64. (In Persian)
- Abbasi Shawazi, Mohammad Jalal and Khani, Saeed (2014). Economic Insecurity and Fertility: A Case Study of Married Women in Sanandaj City. *Iranian Demographic Association Letters*, 9(17), 37-76. (In Persian)
- Abbasi Shawazi, Mohammad Jalal and Khani, Saeed (2016). Economic Insecurity and Ideals of Marriage and Fertility: A Study of Two Generations of Mothers and Children in Sanandaj City. *Bi-Quarterly Journal of Demographic Studies*, 2(2), 63-99. (In Persian)
- Abbasi, Ameneh; Sadeghi, Rasoul; Maleki, Amir and Balakhani, Ghader (2012). Meta-analysis of research related to factors affecting attitudes, tendencies and reproductive intention in Iran. *Interdisciplinary Studies in Humanities*, 4(56), 63-92. (In Persian)
- Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal and Darahaki, Ahmad (2018). The effect of social network mechanisms on the intention to have children

- in urban areas of Bushehr province. *Bi-Quarterly Journal of Demographic Studies*, 4(1), 7-39. (In Persian)
- Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal; Hosseini-Chavoshi, Maymant; McDonald, Peter and Delavar, Bahram (2004). Fertility developments in Iran; evidence from four selected provinces. Tehran: Ministry of Health, Treatment and Medical Education. (In Persian)
- Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal; Razeghi Nasrabad, Hajieh Bibi and Hosseini Chavoshi, Maymant (2019). Socio-economic security and reproductive intention in Tehran. *Iranian Demographic Association Letters*, 15(29), 211-238. (In Persian)
- Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal; Torabi, Fatemeh; Sadeghi, Rasoul and Javadini, Arefe (2013). Informal support and the desire to have children in a context of low fertility: A study of the cities of Nowshahr and Chalus. *Quarterly Journal of Welfare Planning and Social Development*, 15(54), 147-186. (In Persian)
- Abbasi-Shavazi, Mohammad-Jalal and Esmaeili, Nasibeh (2017). Media, Culture and Fertility: Identifying and Ranking Factors Affecting Fertility Using the Analytic Hierarchy Process Approach. *Quarterly Journal of Strategic Cultural Studies*, 1(1), 17-46. (In Persian)
- Afra, Hadi; Ayar, Ali; Eliasi, Majid and Danesh, Younes (2012). The importance of childbearing in an individualistic society (a case study of Bojnord city). *Journal of Women's Studies*, 13(2), 23-43. (In Persian)
- Aghayari-Heer, Tavakol; Farrokhi-Nakarestan, Mina and Latifi-Mejreh, Seyedeh-Sedighe (2016). Childbearing as a risk (a qualitative study of the context of low childbearing in Tabriz). *Strategic Studies of Women*, 19(73), 7-33. (In Persian)
- Alimandgari, Malihe and Razeghi Nasrabad, Hajieh Bibi (2013). Childbearing, risk and certainty dualism: a qualitative study in Yazd city. *Quarterly Journal of Social and Cultural Strategy*, 4(45), 403-436. (In Persian)
- Alizadeh Aghdam, Mohammad Bagher; Aghayari Hir, Tawakol; Soltani Bahram, Saeed and Ansari Ozi, Nasrin (2019). Explaining the relationship between media consumption and religiosity with women's reproductive behavior (case study: married women aged 15-49, Tabriz city). *Quarterly Journal of Sociology of Culture and Art*, 4(1), 70-84. (In Persian)
- Amani, Mehdi (1999). *World Demography*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Arianjad, Hengameh; Kord-Zanganeh, Jafar and Sharifi, Mansour (2012). The prevalence of lifelong childlessness in Khuzestan province and its associated factors. *Strategic Studies of Women*, 25(97), 73-98. (In Persian)
- Begi, Milad (2000). Childlessness and One-Child Tendency Among Newly Married Couples in Iran. *Payesh*, 21(1), 69-79. (In Persian)
- Begi, Milad; Sadeghi, Rasoul and Hatami, Ali (2000). Childbearing Tendency in Iran: Determinants and Limitations. *Journal of Strategic Cultural Studies*, 4(4), 59-79. (In Persian)

- Bernards, John (2013). *An Introduction to Family Studies*. Translated by Hossein Ghazian. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Bongaarts, John & Watkins, Susan Cotts (1996). Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. *Population and Development Review*, 22(4), 639-682.
- Chabaki, Umm al-Banyan; Saydan, Fariba and Saati Masoumi, Tahereh (2018). Cultural Values and Propensity to Have Children in Women Aged 15-49 in Hamedan. *Gender and Family Studies*, 6(1), 126-105. (In Persian)
- Chamani, Solmaz; Moshfegh, Mahmoud and Moshfegh, Mahmoud (2015). A Study of Childbearing Challenges in Tehran with an Emphasis on Mixed Methodology. *Gender and Family Studies*. 3(1), 9-38. (In Persian)
- Chamani, Solmaz; Shekarbeigi, Alie and Moshfegh, Mahmoud (2016). A Sociological Determinant Study of Childbearing (Case Study: Married Women in Tehran). *Quarterly Journal of Social and Cultural Strategy*, 5(20), 137-165. (In Persian)
- Cleland, John & Wilson, Christopher (1987). Demand Theories of the Fertility Transition: An Iconoclastic View. *Population Studies*, 41(1), 5-30.
- Crowdell, E. (1400). Not-so-low fertility in Norway - a result of wealth, liberal values, gender equality ideals and the welfare state. In Ronald R. Rindfos and Manija Kim Cho. *Low fertility, institutions and policies (49-98)*. Translated by Hajiye Bibi Razeghi Nasrabad. Tehran: Institute for Comprehensive and Specialized Population Studies and Management. (In Persian)
- Darahaki, Ahmad and Nobakht, Reza (2019). The effect of gender equality within the family on the intention to have children among women in urban areas of Bushehr province. *Women in Development and Politics*, 18(1), 151-172. (In Persian)
- Easterlin, Richard A. (1975). An Economic Framework for Fertility Analysis. *Studies in Family Planning*, 6(3), 54-63.
- Erfani, Amir; Jahanbakhsh, Roya and Kalantari, Abdolhossein (2019). Individualism and Fertility Intentions. *Iranian Demographic Association Letters*, 15(29), 239-264. (In Persian)
- Gulabi, Fatemeh; Aghayari Heer, Tavakol and Asiabanian Barenji, Maryam (2019). An intergenerational study of women's childbearing ideals (a study of married women in the city of Tabriz). *Women in Culture and Art*, 12(3), 489-515. (In Persian)
- Hammel, E. A. (1990). A Theory of Culture for Demography. *Population and Development Review*, 16(3), 455-485.
- Huvel, Edris van den and McDonald, Peter (2002). Marriage and Divorce. In David Lucas and Paul Meyer. *An Introduction to Population Studies (123-140)*. Translated by Hossein Mahmoudian. Tehran: University of Tehran. (In Persian)

- Kanani, Mohammad Amin and Bakhshi, Saadat (2014). The spread of individualism and the problem of low fertility: A study in the city of Rasht. *Journal of the Iranian Demographic Association*, 9(18), 7-30. (In Persian)
- Kaveh Firouz, Zeinab and Karami, Fariba (2015). Investigating the dimensions of the power structure in the family and its relationship with fertility (case study: married women in Tehran city). *Women in Development and Politics*, 13(2), 291-308. (In Persian)
- Lesthaeghe, Ron (1983). A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe: An Exploration of Underlying Dimensions. *Population and Development Review*, 9(3), 411-435.
- Lucas, David and Meyer, Paul (2002). Contextual factors affecting fertility. In David Lucas and Paul Meyer. *An introduction to population studies* (103-122). Translated by Hossein Mahmoudian, Tehran: University of Tehran. (In Persian)
- Mahmoudian, Hossein; Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal and Haji Hashemi, Hamid Reza (2002). Awareness, rationality and attitude structure in reproductive regimes: A cognitive approach to childbearing. *Iranian Demographic Association Letters*, 17(34), 39-72. (In Persian)
- Mahmoudian, Hossein; Kouchani Esfahani, Masoud and Moghaddis, Saeed (2015). Media consumption, body management and reproductive behavior. *Rahdat Farhang*, (31), 173-196. (In Persian)
- Mahmoudian, Hossein; Sharafi, Mohammad Reza; Khoshbin, Soheila and Ahmadi, Ahmad (2008). *Family Science*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Mahmoudiani, S. (2019). Investigating the prevalence and factors affecting single-child behavior among women: a case study in Fars province. *Payesh*, 20(1), 109-117. (In Persian)
- Mahmoudiani, S. and Abedi, Manzar (2014). The relationship between domestic violence against women and their reproductive intentions: A survey in Sadra city. *Journal of the School of Public Health and Health Research Institute*. 20(3), 309-320. (In Persian)
- Mahmoudiani, S. and Rafiei, S. (2014). The effect of demographic and health variables on the probability of permanent childlessness among Iranian women: a two-level analysis. *Razi Journal of Medical Sciences*. 29(8), 36-45. (In Persian)
- Mahmoudiani, S.; Ahmadi, A.; Abbasi, K. (2019). Investigating the relationship between power structure in the family and the childbearing actions of women in Lar city. *Women's Strategic Studies*, 22(85), 73-98. (In Persian)
- McDonald, Peter (2006). Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and development Review*, 32(3), 485-510.
- McNicol, Geoffrey (1980). Institutional Determinants of Fertility Change. *Population and Development Review*, 6(3), 441-462.
- McNicol, Geoffrey (2006). Policy Lessons of the East Asian Demographic Transition. *Population and Development Review*, 32(1), 1-25.

- Mirzaei, Mohammad (2005). Population and Development with Emphasis on Iran (Collection of Articles). Tehran: Center for Asia and Oceania Population Studies and Research. (In Persian)
- Mirzaei, Mohammad and Shams Ghahfarkhi, Mehri (2014). The importance of women's occupational characteristics on fertility probability during the five-year period 1393-1389 (case study of Isfahan city). Iranian Demographic Association Letters, 9(17), 139-113. (In Persian)
- Modiri, F. and Razeghi Nasrabad, H. (2015). Investigating the relationship between religiosity and reproductive intentions in Tehran. Iranian Demographic Association Letters, 10(20), 127-162. (In Persian)
- Modiri, F. and Tanha, F. (2018). The effect of feeling of security on behavior, ideal and childbearing intention in Tehran. Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities, 14(3), 93-115. (In Persian)
- Modiri, Fatemeh and Kiani Aliabadi, Fatemeh (2013). The Intention and Ideal of Childlessness and One-Child Marriage in Tehran. Journal of Social Sciences of Ferdowsi University of Mashhad, 1(43), 153-182. (In Persian)
- Modiri, Fatemeh; Tanha, Fatemeh and Gilani, Narjes (2001). Socio-economic determinants of childbearing intention and behavior among men in Tehran. Social Studies and Research in Iran, 10(4), 1123-1147. (In Persian)
- Mohammadi, Naima and Seifuri, Batoul (2016). A sociological study of factors affecting women's fertility preference. Quarterly Cultural and Educational Journal of Women and Family, 11(36), 49-70. (In Persian)
- Mojradian Jabbar, Tayyeb; Sadeghi, Rasoul and Esmaeili Fallah, Marzieh (2002). A qualitative study of the transition process to a third child in Tehran. Gender and Family Studies, 10(1), 51-90. (In Persian)
- Mushfegh, Mahmoud; Mahmoudi, Mohammad Javad and Bahmani, Salma (2010). Feeling of confidence in the stability and durability of married life and its relationship with the desire to have children. Population Quarterly, (113 and 114), 15-38. (In Persian)
- Mushfegh, Mahmoud; Moradi Sani, Qodrat and Hossein Khani, Sahar (2016). An analysis of the relationship between employment and the desire to have children among employed women on the verge of marriage at the provincial level of the country. Population Quarterly, (95 and 96), 1-24. (In Persian)
- Naderibani, Mohsen; Sharifi, Mansour and Kordzanganeh, Jafar (2001). Fertility developments in Iran based on the live birth succession ratio, 1385-95. Iranian Demographic Association Letters, 16(31), 133-157. (In Persian)
- Niazi, Mohsen; Touranjipour, Fatemeh; Norouzi, Milad and Askari Kaviri, Asma (2016). Meta-analysis of social factors affecting fertility in Iran. Quarterly Journal of Welfare Planning and Social Development, 7(29), 69-118. (In Persian)

- North, D. C. (1994). Economic Performance Through Time. *The American Economic Review*, 84(3), 359-368.
- Notestein, Frank W. (1983). Frank Notestein on Population Growth and Economic Development. *Population and Development Review*, 9(2), 345-360.
- Qasemi Ardahaei, Ali; Rad, Firouz and Sawabi, Hamideh (2014). Investigating changes in women's fertility according to the socio-economic situations of couples. *Strategic Studies of Women*, 16(63), 125-162. (In Persian)
- Rad, Firouz and Sawabi, Hamid (2015). A study of fertility tendencies and social factors related to it (a case study of married women aged 15-50 living in Tabriz). *Women and Family Studies*, 3(1), 155-127. (In Persian)
- Rajati, Reyhaneh; Khadivzadeh, Talat; Esmaili, Habibollah and Danesh, Fereshteh (2014). The relationship between the quality of the couple's relationship and fertility motivations in working women and their husbands. *Journal of Nursing and Midwifery*, 20(2), 155-162. (In Persian)
- Razeghi Nasrabad, Hajieh Bibi (2016). How women's education affects delay in having children: Results of a qualitative study among students of Tehran universities. *Quarterly Journal of Social and Cultural Strategy*, 5(20), 167-190. (In Persian)
- Razeghi Nasrabad, Hajieh Bibi and Bastani, Soosan (2017). Maternity leave and its relationship with fertility decisions among working women. *Iranian Demographic Association Letters*, 16(32), 205-239. (In Persian)
- Razeghi Nasrabad, Hajieh Bibi; Hosseini, Zeinab and Sheikhi, Mohammad Taqi (2016). The lived experience of women in Shahriar city of having only one child with an emphasis on its reasons and consequences. *Iranian Sociological Association Letters*. 11(22), 43-82. (In Persian)
- Rindfos, Ronald R. and Cho, Minja Kim (1400). A review of different paths to low and very low fertility. In Ronald R. Rindfos and Minja Kim Cho. *Low fertility, institutions and policies* (31-48). Translated by Hajiye Bibi Razeghi Nasrabad. Tehran: Institute for Comprehensive and Specialized Population Studies and Management. (In Persian)
- Sadeghi, Rasoul (2016). Analysis of the sociocultural contexts of fertility decline in Iran. *Journal of Social and Cultural Strategy*, 5(20), 217-246. (In Persian)
- Sadeghi, Rasoul and Farash, Nooruddin (2019). Ethnic differences in the value and preference of women's children in the city of Maku. *Journal of Urmia Nursing and Midwifery School*, 2(115), 131-140. (In Persian)
- Sadeghi, Rasoul and Mohsenabadi, Batoul (2017). Studying the effect of social networks on women's reproductive behavior and intentions in Tehran. *Women's Strategic Studies*, 20(77), 87-108. (In Persian)
- Sadeghi, Rasoul and Tarighati Tabesh, Razieh (2017). Studying the effect of cultural factors on the childbearing preferences of young people in

- Tehran. *Bi-Quarterly Journal of Demographic Studies*, 3(2), 63-89. (In Persian)
- Samani, Leila; Kohpima Ronizi, Zahra and Kohpima Ronizi, Somayeh (2019). The Effect of Legal Protection of Working Women During Pregnancy and Breastfeeding on Their Propensity to Have Children. *Islamic Journal of Women and Family*, 8(19), 117-132. (In Persian)
- Schultz, T. Paul (1983). *Theory of Fertility Decline*, by John C. Caldwell. *Population and Development Review*, 9(1), 161-168.
- Shams Ghahfarkhi, Farideh; Askari Nadushan, Abbas; Aini Zeinab, Hassan; Rouhani, Ali and Abbasi Shavazi, Mohammad Jalal (1401). At the crossroads of the decision to have children: An analysis of the individual and social challenges of having children in the context of low fertility in the city of Isfahan. *Applied Sociology*, 88(4), 1-28. (In Persian)
- Shams Ghahfarkhi, Farideh; Askari Nadushan, Abbas; Aini Zeinab, Hassan; Rouhani, Ali and Abbasi Shavazi, Mohammad Jalal (2001). Challenges of implementing childbearing incentive policies: A qualitative study in Isfahan. *Iranian Demographic Association Letters*, 16(32), 79-112. (In Persian)
- Shams Ghahfarkhi, Mehri (2015). Gender equality and justice and reproductive behaviors in Isfahan. *Iranian Demographic Association Letters*, 10(20), 95-126. (In Persian)
- Shams Ghahfarkhi, Mehri (2018). The effect of working hours of employed women on fertility. *Applied Sociology*, 71(3), 101-116. (In Persian)
- Shiri, Mohammad and Sadeghi, Rasoul (2013). Differential fertility in Iran: Evidence from the 2015 Multiple Population and Health Indicators Survey. *Strategic Studies of Women*, 24(96), 179-202. (In Persian)
- Smith, Jeremy Adam (2012). *Working women, housewives: Shifting family roles in America*. Translated by Mohammad Mehdi Labibi. Tehran: Alam Publishing. (In Persian)
- Tajbakhsh, Gholamreza (2019). Studying the Backgrounds and Contexts of Declining Fertility Rates: A Qualitative Research. *Journal of Population*, (113 and 114), 69-96. (In Persian)
- Thunon, Olivier (2019). The Impact of Family Policies on Fertility in France: Lessons from the Past and Prospects for the Future. In Ronald R. Rindfos and Manija Kim Cho. *Low Fertility, Institutions and Policies* (111-156). Translated by Hajiye Bibi Razeghi Nasrabad. Tehran: Institute for Comprehensive and Specialized Population Studies and Management. (In Persian)
- Torabi, Fatemeh and Saravani, Kazem (2013). Home Ownership and Parenting Time Preference in Iran. *Iranian Demographic Association Letter*, 18(36), 93-138. (In Persian)

- Torabi, Fatemeh and Shaidani, Reza (2019). Study of Factors Affecting the Tendency of 15-49 Year Old Women Living in Tehran to Have Fewer Children. *Women and Family Studies*, 7(2), 31-63. (In Persian)
- United Nations (2022). *World Population Prospects 2022; Summary of Results*. United Nations. Department of Economic and Social Affairs.
- Zanjani, Habibollah (1992). *Collection of demographic topics: Population and development (collection of articles)*. Tehran: Center for Urban Planning and Architecture Studies and Research. (In Persian)